

ÚTLEVÉLHASZNÁLAT 1848–1849-BEN

A tanulmány a magyar hatóságok szabadságharc alatti, úti okmányokkal kapcsolatos tevékenységét kívánja bemutatni. Ezek használatában 1848 tavasza nem jelentett igazi korszakhatárt, az alkotmányos átalakulásnak köszönhetően megváltoztak ugyan a főhatóságok – Bécsben a megszűnt Kancellária szerepét a Külügyminisztérium, Budán a Helytartótanácsét az épülettel együtt a Belügyminisztérium vette át –, ettől eltekintve az ország nyugalmasabb részein még jó ideig gyakorlatilag minden a korábban megszokott mederben zajlott. Vármegyei, városi szinten még a formanyomtatványok sem módosultak, a korábbi években használt példányokat adták továbbra is az igénylőknek. Változást a meginduló nemzetiségi mozgalmak, majd az ország hadszíntérré válása hozott, ezek miatt a kérdés szabályozása már nem tűrt halasztást. 1848. október 19-én jelent meg az első átfogónak szánt rendelet, ezt december 22-én követte egy részletesebb, majd 1849. június 24-én egy újabb, amely azonban a gyakorlatban már nem valósulhatott meg. A jogszabályok megkerülhetetlen ismertetését követően szóba kerülnek az útlevelek formai jellemzői, a legfontosabb állami hivatalok által kiadott példányok, a gyártással kapcsolatosan fennmaradt adatok és egyéb okmányok, melyeket mintegy útlevélként használtak tulajdonosaik. A rendeletek száraz valóságát a konkrét útlevélhasználat példákon keresztül való bemutatása teszi átélhetőbbé.

Az okmányok kiállításánál mindig előnyt élveztek azok, aki valamilyen szolgálatot tettek az államnak: katonáskodtak, hivatalt viseltek, szállításokat eszközöltek, esetükben még a szabályok szigorú betartásától is eltekinthettek. A titkos állami küldetések elfedése céljából más névre kiállított, más foglalkozást, vagy úti célt feltüntető okmányok elősegíthették a feladat sikeres végrehajtását. A tanulmány sorra veszi, kik, hol, milyen módon ellenőrizhették az utazókat, milyen különleges szabályok voltak érvényben a kormány mindenkori székhelyét illetően, hogyan szabályozták a cs. kir. hatóságok a maguk ellenőrizte területeken az úti okmányokat, végül kitér a katonai útlevélhasználat egyes kérdéseire.

Az útlevélkérdés rendeleti szabályozása

1848-at megelőzően az útlevélügyeket legmagasabb szinten a Helytartótanács, illetve a Bécsben székelő Magyar Királyi Kancellária intézte, ennek megfelelően csak e két hivatal adhatott ki külföldre szóló úti okmányokat. A Helytartótanács Rendőri Osztálya felügyelte és rendeletileg szabályozta az alárendelt hatóságok útlevélügyi tevékenységét, hozzá küldték be az ország határain működő só- és harmincadhivatalok, valamint katonai hatóságok a külföldre utazók jegyzékeit, ezeket innen negyedévente terjesztették fel a Kancelláriához, a Helytartótanács által kiadott útlevelek és láttamozott vándorkönyvek jegyzékeivel együtt. Az ország határain belüli utazás esetén a főszolgabíró, az osztrák

örökös tartományokba való utazáskor pedig az alispán hatáskörébe tartozott az úti okmányok kiállítására.¹

A megszűnő feudális kormányzervek feladatait, ügkörét 1848 tavaszán fokozatosan a magyar minisztériumok vették át. Esterházy Pál, a bécsi székhelyű Külügyminisztérium vezetője egy datálatlan áprilisi levélben kérte Batthyány Lajos miniszterelnök állásfoglalását a független magyar felelős minisztériumról szóló 1848. évi III. törvénycikk egyes tisztázatlan kérdéseinek értelmezésével kapcsolatban, egyúttal rákérdezett, miként járjon el a külföldre szóló útlevelek kiállításával és a kinttartózkodási engedélyek meghosszabbításával kapcsolatban, melyek intézését hivatala a Kancelláriától örökölte. Ilyen jellegű ügyekben napi szinten keresték meg az ügyfelek az új minisztériumot. Ekkor még nem volt tisztázott, hogy a korábban részben a Kancellária által igazgatott terület teljes egészében a Külügyminisztérium hatáskörébe kerül-e.² Az 1848. április 22-én este 8 óra-
kor összeült minisztertanács érintette a külföldre szóló útlevelek kérdését is, határozata szerint mind a belügyminiszter, mind pedig a külügyminiszter adhat ki ilyen okmányt, annak formájával és az ügymenettel kapcsolatban Szemere Bertalan belügyér érintkezésbe fog lépni a társmisztériummal.³ Batthyány Lajos miniszterelnök április 24-án kelt válaszelevelében ugyanilyen értelemben tájékoztatta Esterházy Pált.⁴

A minisztertanácsi határozat, ha felületesen szemléljük, látszólag egymás mellé rendelte a két minisztériumot, de a megfogalmazásban azért már ott van, melyiknek szánták a vezető szerepet és ez az elkövetkező hónapok gyakorlatában is megmutatkozott. A kezdeményezés a belügyminiszter kezébe került, ő határozhatta meg az általános szabályokat, a fő irányelveket, az ő nevében keltek a legfontosabb rendeletek, nem egyértelmű esetekben az ő állásfoglalását kérték. A Külügyminisztérium szerepe mindössze arra korlátozódott, hogy intézte a közvetlenül hozzá forduló magánszemélyek útlevelügyeit, illetve ezen a téren tartotta a kapcsolatot az osztrák minisztériumokkal és más országok hatóságival.

Annak, hogy a kiadás módjáról a későbbiekben történt-e egyeztetés a belügy és a bécsi magyar minisztérium közt, nincsen nyoma,⁵ viszont Szemere Bertalan a minisztertanácsi határozatnak megfelelően már május 1-jén átküldte a külföldre szóló útlevel egy mintapéldányát Esterházy Pálnak.⁶

Az útlevelügyek napi intézését a Belügyminisztérium Rendőri osztálya végezte, melynek vezetője Perczel Mór,⁷ a későbbi honvédtábornok volt, az osztály munkáját Zoltán János államtitkár felügyelte. Természetesen a legmagasabb szintű döntések meghozatalának joga Szemere Bertalan minisztert illette.

Az 1848 májusára egyértelművé vált, hogy a hazai nemzetiségek többsége nem támogatja a magyar kormányt, hanem vele szembe saját nemzeti jogai kivívására törekszik.

¹ *Felhő – Vörös* 1961. 169. o.

² MNL OL H 2 1848:35.

³ Minisztertanács 1989. 35. o.

⁴ MNL OL H 7 1848:170., közli: *Batthyány* 1999. 384–385. o.

⁵ *F. Kiss* 1987. 189. o. Én sem találtam erre utaló adatot.

⁶ MNL OL H 9 1848:40; MNL OL H 7 1848:166. Esterházy Pál május 9-én még 50 példányt kért, hogy az illető követségek számára köröztetés végett elküldhesse. A kérésnek Szemere május 16-án tett eleget. MNL OL H 12 1848:1194. A példányokat később valóban szétküldték „külsországi követségeknek”. MNL OL H 7 1848:1021.; *Urbán* 2015. 149. o.

⁷ Perczel 1848. április 26-ától július 20-ig volt a Belügyminisztérium Rendőri osztályának igazgató tanácsosa. *F. Kiss* 1987. 581. o.

Az ország forrongott, legkorábban a Délvidéken alakult ki polgárháborús helyzet. Torontál megye csendbizottmánya május 2-án azt kérte a belügyminisztertől, mivel a lázongást országszerte emisszáriusok⁸ okozzák, rendelje el az utasok iratainak szigorú ellenőrzését és az okmányok nélkül utazók letartóztatását.⁹

Szemere Bertalan május 15-én felszólította Hrabovszky János altábornagyot, szlavóniai és szerémségi főhadparancsnokot, hogy külföldről csak olyan egyének léphessenek be az országba, akik minden gyanú felett állnak, még akkor is, ha ez az intézkedés a kereskedelem kárára lenne. Sőt, ha a helyzet rosszabbodik, joga van minden forgalmat leállítani, mint hadi állapot esetén szokás. A gyanús elemeket tartóztassa le, a külföldi újságokat kobozza el! Lépjen kapcsolatba a belgrádi pasával és az osztrák ügyvivővel, tájékoztassa mindkettőt a kialakult helyzetről és szólítsa fel őket erélyes fellépésre!¹⁰ Ugyanezen a napon Csernovics Péter délvidéki kormánybiztos is hasonló értelmű utasítást kapott. Ennek megfelelően Hrabovszkyval összhangban tevékenykedve rendeljen ki őrköt és biztosokat, meggátolva, hogy az országba fegyver, vagy fegyveresek jussanak be! Emellett minden olyan kérdésben járjon el, amire az altábornagy jogköre nem terjed ki!¹¹

Batthyány Lajos miniszterelnök május 28-án kérte Esterházy Pál külügyminisztert, vegye fel a kapcsolatot a török kormánnyal a Szerbia felől egyenként, illetve sokszor csoportosan és felfegyverkezve érkező néplázítók feltartóztatása ügyében. Mivel Szerbiából a politikai menekülteket nem adják ki, nehogy a magyar félnek olyan eszközökhöz kelljen nyúlnia, amelyek a jószomszédi viszonyt megmérgezik.¹²

Hamarosan azonban, kiderült, az országba áramló szerb önkéntesek tömegeit rendészeti eszközökkel nem lehet feltartóztatni. Vukovics Sebő kormánybiztos június 17-én kelt, Szemere Bertalanhoz intézett levele szerint a római sáncokat megszálló felkelők már az Óbecse és Újvidék közt közlekedők útveleleit ellenőrzik, és akit gyanúsnak találnak, bekísérik a parancsnokukhoz. Tettleg még senkit se bántalmaztak, de a fegyvereket mindenkitől elveszik.¹³ Karátsonyi László, Torontál vármegye főispánja két nappal később arról tájékoztatta a belügyminisztert, hogy a Határőrvidék és a Szerb Fejedelemség között a határsorompók gyakorlatilag megszűntek.¹⁴

Közvetlen polgárháborús veszély a nyugati országrészben nem fenyegetett, ennek ellenére itt is megszigorították a határőrizetet. Zichy Henrik főispán személyesen járta be Moson vármegye Ausztriával szomszédos határszakaszát, és ott felállította a rendbiztosokat. Lamberg Ferencről, a pozsonyi hadosztály parancsnokától fegyveres erőt is kért, az altábornagy Győrből rendelt ki egy századnyi gyalogost, ezek fele Pándorfon, másik fele pedig Köpcsénybe lett beszállásolva.¹⁵ A szomszédos Sopron vármegye három biztost nevezett ki a határra, megakadályozandó a „dologtalan idegenek” bejövételét Ausztriából.¹⁶ Ezek lovas katonaság és gyalogos pandúrok segítségével a Bécsbe és Bécsújhelyre vezető utakat ellenőrizve biztosították a vármegye nyugalmát. Hunkár

⁸ Kiküldött, ügynök.

⁹ MNL OL H 12 1848:744.

¹⁰ MNL OL H 9 1848:66.

¹¹ MNL OL H 9 1848:67.

¹² MNL OL H 2 1848:237, közli: *Batthyány* 1999. 618–619. o.

¹³ MNL OL H 9 1848:464.

¹⁴ MNL OL H 9 1848:437.

¹⁵ MNL OL H 9 1848:149.

¹⁶ MNL OL H 15 1848. 1. kútfő, 39. tétel.

Antal kormánybiztos 1848 júniusában további katonákat kirendelve lezáratta a Lajta-hegység átjáróit, a nehezen járható erdős részeket pedig pandúrok felügyelték. A közvetlenül a határnál fekvő első vonal mögött kijelölt egy másodikat is, melynek ellenőrzését az ott fekvő helységekre bízta. Itt nem volt fegyveres erő, a megfigyelési feladat a csőszökre és erdőkerülőkre hárult, de részt vettek benne az Esterházy család vadászati hivatalának alkalmazottai is.¹⁷

Szemere Bertalan útlevelügyekkel kapcsolatos első körrendelete június 8-án kelt és a magyarországi városokhoz, megyékhez, kerületekhez szólt. Ebben az ekkorra már a szlovákság körében mind nagyobb tért hódító pánszláv eszmék terjesztői által jelentette veszélyre hivatkozva rendel el szigorúbb eljárást. Az önkormányzatokat felszólítja, mielőtt bárki idegennek útlevelet adnának, alaposan tájékozódjanak milyen az igénylő jellege, magaviselete és hogy mi járhatban van. Akivel szemben akár csak a legkisebb gyanú is felmerülne, tagadják meg számára az okmány kiállítását!¹⁸

Június 11-én – pünkösd vasárnapján – véres összetűzésre került sor a pesti Károlylaktanyában egymás mellett elszállásolt magyar honvédek és a 23. (Ceccopieri) sorgyalogezred olasz katonái között. Ez az esemény azonnali cselekvésre készítette a belügyminisztert. Másnap statáriumot hirdetett az ország egészére, a főváros vonatkozásában szigorította a külföldieknek itt tartózkodását és útlevelhasználatát, valamint elrendelte egy központi rendőri hivatal felállítását.

Míg a július 8-ai rendeletében csak általános értelemben beszélt a szigorításról az idegenek számára a városok és megyék által kiadott útlevelek kapcsán, a július 12-ei már teljesen konkrét utasításokat tartalmaz. Eszerint külföldiek Pest-Budán csak a városházán kiadott engedély birtokában tartózkodhatnak, aki nem kap ilyet, annak 24 órán belül el kell hagynia a fővárost, különben elzárják. A szállásadóknak, jelentős pénzbüntetést kilátásba helyezve, ugyancsak kötelességükké tették a náluk megszálló külföldiek nevét, állapotát és ittlétük célját 24 óra leforgása alatt bejelenteni. A vasút- és gőzhajó-állomásokra biztosokat fognak kirendelni, akik nem is engednek olyan külföldit leszállni, aki nem rendelkezik úti okmánnyal, illetve nem tudja majdani szálláshelyét előre bemondani.¹⁹

Szemere most idézett, útlevelhasználatlaltal kapcsolatos két rendelete jól mutatja, hogy kiktől tartott ekkor leginkább a magyar kormányzat: olyan külföldiektől, akik a nemzeti-ségi vidékeket járva bujtotgatják a népet, vagy elégedetlenséget szítanak az itt állomásozó idegen anyanyelvű katonák közt.

A kormány székhelye, kiemelt helyzete miatt a szabadságharc alatt rendőri szempontból végig különös elbírálás alá esett, mindegy, hogy Pest-Budáról, Debrecenről, Szegedről, vagy Aradról beszélünk-e. A helyi városkapitányi hivatalok nem voltak teljes mértékben felkészülve hirtelen megnövekedett feladataik ellátására, másrészt bizonyos jogköröket a kormányzat mindenképp a saját kezébe akart tartani, ezzel magyarázható az ezen a téren mindvégig tapasztalható nagyobb állami jelenlét.

¹⁷ MNL OL H 15 1848. 1. kútfő, 49. tétel.

¹⁸ Zólyom megye május 31-én kérte a Belügyminisztériumtól, hogy az útleveleket a szokott módon túl, szigorúan vizsgáltsák. Maga az irat nincs meg, csak iktatókönyvi bejegyzés tanúskodik róla. MNL OL H 15 Iktatókönyv 1848. 5. kútfő, 87. tétel

¹⁹ *Közlöny*, 7. sz. (1848. június 15.) 25. o. A rendeletet kétnyelvű röplap formájában is terjesztették. MNL OL R 32 No. 675.

A külföldiek Pest-Budán tartózkodásával kapcsolatos, június 12-ei rendelet záró része egy olyan miniszteri bizottság felállításáról is tájékoztatott, melynek feladata – az adott rendelet előírásainak betartatásán túl – a közrend fenntartása a fővárosban. Vezetője Perczel Mór, a Belügyminisztérium Rendőri osztályának igazgatója, tagjai: Hajnik Pál, ugyanezen osztály tanácsosa, Pest és Buda polgármesterei, valamint két-két polgára. Ebből a bizottságból jött létre a szabadságharc politikai rendőrsége, amelynek fő feladata a főváros ellenőrzése volt. A kisebb rendőri ügyek intézése továbbra is a városkapitányságoknál maradt. Az újonnan megalakult Országos Rendőri Hivatal rendőrbiztosa a számára kiadott igazolvány tanúsága szerint „köteles mindennemű zavarok s csoportosítások megszüntetését s elosztatását eszközölni, a rend s béke fenntartása tekintetében kiadott miniszteri rendeletek és fennálló törvények végrehajtását foganatosítani, általában az álladalom biztossága fölött őrködni és mindennemű politikai mozgalmakat éber szemmel kísérni, az ellenséges törekvéseket s titkos társulatokat felfedezni, s illetőleg a törvény kezeibe szolgáltatni.”²⁰ A Perczel Mór lemondása után Hajnik Pál vezetése alatt működő hivatal elsősorban a fővárost felügyelte, az „országos” elnevezés ellenére vidéki szervezete 1848 során nem jött létre. A későbbiek folyamán mind az útlevelek kiadásában, mind pedig azok ellenőrzésében fontos szerepet játszott.²¹

Bár, mint láthattuk, korábban is születtek útlevelek tárgyában rendeletek, ezek mindig csak részterületeket érintettek. A kérdéskör első, átfogóbb rendezésére csupán 1848 októberében került sor. A tavaszi alkotmányos fordulat az útlevéltudomány legmagasabb szintjén álló hivatalokat érintette, azonban alsóbb szinteken nem történt lényegi változás, az útlevélhasználati-szabályok megegyeztek a forradalom előttiekkel. Az ország öszre azonban hadszíntérré vált, jelentős részén polgárháború dúlt, így a kérdés rendezése nem tűrt halasztást.

A *Közlöny* október 19-ei számában *Rendelet* cím alatt megjelent utasítás dátum és iktatószám mellett aláírást nem tartalmazott, ugyanakkor a Belügyminisztérium Rendőri osztályának iktatókönyvébe három nappal korábban jegyezték be egy irat tárgyaként: „miniszteri szabályrendelet az útleveleket illetően”.²² Utóbbi dokumentum ma már sajnos nem lelhető fel a Rendőri osztály iratsorozatában, de minden bizonnyal azonos a *Közlöny*ben megjelenttel.

A korábbi szabályokhoz és főleg azok gyakorlatban történő alkalmazásához képest mindenképpen újdonság volt és szigorítást jelentett, hogy az úti cél távolságától függetlenül mindenkinek, aki lakóhelyéről eltávozott, útlevéllel kellett rendelkeznie. Korábban a megyén belüli utazásokhoz nem volt ilyenre szükség. Csak olyan egyén számára volt szabad úti okmányt kiállítani, aki utazása célját kijelentette és személye minden gyanú felett állt. Újdonság volt, hogy pontosan megjelölték, a kiadott útleveleknek milyen rovatokkal kell rendelkezniük. Ezek a következők voltak: az utazó neve, életmódja,²³ állapota,²⁴ vallása, születési és lakhelye, életkora, termete, arca, haja, szeme, orra, megkülönböztető jegyei, úti célja, útítársa. A személyleírásra vonatkozó részt bármilyen rangú tulajdonos esetében ki kellett tölteni. Ez a kitétel azért kerülhetett be a rendeletbe, mert a

²⁰ MNL OL H 96 Vegyes iratok Rendőri igazolvány Strausz Vilmos részére. Közli: *Urbán* 2015. 134. o.

²¹ *Urbán* 2015. 49–53. o.

²² MNL OL H 15 Iktatókönyv 1848. 5. kútfő 246. tétel.

²³ Foglalkozása.

²⁴ Családi állapota.

gyakorlat mást mutatott, a köztisztviseltekben álló, magas rangú személyek esetén ettől gyakran eltekintettek. Az szabály az együtt utazó útitársak személyleírásának feltüntetéséről is rendelkezett. Az iparosok vándorkönyveit eztán fel kellett terjeszteni láttamozáásra a Belügyminisztériumhoz. Azon utas, aki a fenti előírásoknak nem tett eleget, gyanús-nak volt tekintendő. A városokban és a nagyobb községekben eztán az áthaladók útlevelét ellenőrizni és láttamozni kellett.²⁵

A *Közlöny*ben november végén két egymást követő napon is megjelent ugyanaz a 21-én kelt belügyi rendelet, amely az október 19-eire visszautalva az útlevelhasználatra vonatkozó szabályok szigorúbb betartását és betartatását hangsúlyozza.²⁶ Bár fővárosi példákra hivatkozik, miszerint még az útlevelel rendelkezők se feltétlenül jelentik be magukat, vagy ha ezt meg is teszik, akkor az okmányuk láttamoztatását mulasztják el, valószínűleg az ország egyéb részein sem tartották be szigorúan az előírásokat. A korábbi szabályozáshoz képest új elem, hogy a vasút-, gőzhajó-, gyorskocsi- és bármilyen más, utasokat szállító társaságokat felelőssé tettek, miszerint csak olyan egyéneket vehetnek fel, akik útlevelüket rendszeresen láttamoztatták.

Az 1848-as év végére a rendőri ügyek, így az útlevelügyek legmagasabb szintű intézése is elkerült a Belügyminisztériumtól, december elején Madarász László irányításával kezdte meg működését az újonnan felállított Országos Rendőri és Postaosztály (továbbiakban: ORPO), melynél az úgymond elődszervezet, az Országos Rendőri Hivatal vezetője, Hajnik Pál osztályigazgatói beosztást nyert. Az ORPO az Országos Honvédelmi Bizottmány (továbbiakban: OHB) alárendeltségében működött, kiadott rendeletei is az OHB nevében keltek, és Madarász mint a bizottmány tagja írta alá azokat. Az első ilyen, mely december 2-án született, előírta, hogy a vasút-, gőzhajó- és gyorskocsi-társaságok csak érvényes útlevelel rendelkezők számára adhatnak el jegyeket. A jegyeladás csak az illető társaság helyiségében történhetett, ahol nevük és útlevelük kiadójának feltüntetésével nyilvántartást kellett vezetni az utasokról.²⁷

Az ORPO 460. iktatószáma alatt, Madarász László aláírásával, december 22-i keltezéssel, már a cs. kir. hadak nagy, téli támadásának megindulása után jelent meg a kérdéskör addigi legrészletesebb rendezését tartalmazó *Ideiglenes rendelet az útlevelek tárgyában* elnevezésű utasítás.²⁸ A szabadságharc végéig lényegében ez határozta meg az útlevelhasználat kereteit. Az ezt követő, hasonló volumenű rendelet egyrészt fontos dolgokban nem tért el tőle, másfelől 1849. június 24-én már eleve túl későn született ahhoz, hogy gyakorlattá válhasson, nem is beszélve még további egy hónappal későbbi hatálybalépéséről.

Az 460. számú ORPO-rendelet továbbra is előírja, hogy az országon belüli és azon túli bármi nemű utazásra csak érvényes útlevel birtokában van lehetőség. Az okmány akkor érvényes, ha magyar nyelven szerkesztett, tartalmazza a tulajdonos személyleírását, saját

²⁵ *Közlöny*, 31. sz. (1848. július 10.) 649. o.

²⁶ MNL OL H 15 1848. 5. kútfő 278. tétel.; *Közlöny*, 171. sz. (1848. november 28.) 809. o.; *Közlöny*, 172. sz. (1848. november 29.) 813. o. A rendelet Grois Gusztáv kolozsvári főbíróknak és egyben oltalmi bizottmányi elnököknek az OHB-hoz szóló beadványára válaszul született, ez a szóhasználatából egyértelműen kitűnik. Grois a láttamozatlan útlevelel érkezők visszaküldését, vagy hosszabb időre való elzárását helyezte kilátásba.

²⁷ *Közlöny*, 177. sz. (1848. december 4.) 835. o.

²⁸ MNL OL H 95 1848:460; MNL OL H 95 1849. 5. kútfő 43. tétel.; *Közlöny*, 199. sz. (1848. december 27.) 937. o.

kézírását, az utazás kiindulópontját és célállomását, és okát, az érvényességi időt, az úti-társak megnevezésén túl azok személyleírását, a keltezése és a kiadó tisztviselő aláírása olvasható, és szerepel rajta az utóbbi hivatali pecsétje. A kötelező elemei közt ekkor szerepelt először a tulajdonos saját kezű aláírása. Járáson belüli utazáshoz a lakhely szerinti község-, vagy városbíró és jegyző, járáson túli, de megyén belüli út esetén az illető szolgabíró, országon belül a vármegye, vagy rendezett tanácsú városok hatósági elnöke, külföldre pedig csak az OHB állíthat ki útlevelet. Bárki más nevében kelt okmány érvénytelen. Honvédelmi bizottmányi útlevel igénylésének kétféle módja van: kezdeményezhető a lakhely szerinti vármegyénél, vagy városnál, a törvényhatóság elnöke által, aki felterjeszti a kérelmezőnek a kiállításához szükséges pontos adatait és jót áll a személyéért, valamint az elkészült útlevelet is hozzá küldik vissza. A gyorsabb eljárás módja pedig az, hogy a törvényhatósági útlevel birtokában, melyben eleve feltüntetik, hogy egy másik okmány igénylésének céljából adták ki, a kérelmező elutazik a kormány székhelyére és ott, ezt leadva, az ORPO-nál átveheti az újat.²⁹ A rendelet meghatározta az illetékeket és azok befizetési módjait. A szegények részére ingyen járt az útlevel, de azt nem rögzítették, ki tekinthető annak.

Iparos legények továbbra is úti okmányként használhatták a vándorkönyvüket, de ezek kiállításának jogát elvették a céhektől, és kizárólagosan a törvényhatóságok kapták, külföldre utazásra csak a kormány által láttamozva voltak használhatóak. Hogy megfeleljenek az útlevelekkel szemben támasztott követelményeknek, a személyleírással kapcsolatos rovatok kiegészítendőek, a külföldre utazás esetén pedig fordítással ellátandók. A továbbiakban már csak az állam által központilag elkészített és lepecsételt vándorkönyvek lesznek kiadhatók, ezért a törvényhatóságoknak jelenteniük kellett, hogy nagyjából hány példányra lehet majd szükségük.

Külföldiek csak azután bocsáthatók keresztül az országon, ha magukat megfelelően igazolják és a kitűzött útvonaltól nem térhetnek el. Az útlevel-ellenőrzés a határszéleken a harmincad- és vámhivatalok, az ország belsejében a szabad királyi városok, megyék és kerületek feladata. Az ellenőrzés során az útlevel érvényességét megvizsgálják, majd láttamozzák azt, a nem megfelelő okmányokkal rendelkezőket letartóztathatják, vagy visszaküldhetik. Az országhatáron az utazók jegyzékét továbbra is vezetni kell és hetente felterjeszteni az ORPO-hoz. A vasút-, gőzhajó-, gyorskocsi-társaságokat az eddigieken túl arra is kötelezték, hogy az utasokat csak az útlevelükben szereplő útvonalon szállítsák. Ha az úti okmányok érvényessége útközben lejárt, akkor egy másik hatóság kizárólag a lakhelyre való, a legrövidebb időn belüli visszatérésre állíthat ki újabbat.

A renDELETEH csatoltak egy községi és egy vármegyei/városi útlevelmintát, ezek a korábban megszokottaknál lényegesen több rovatot tartalmaztak. A fent már említett saját kezű aláíráson túl ilyenek a ruházatra, beszélt nyelvekre vonatkozóak, de a személyleírás is új elemekkel bővült a *Közlöny*ben október 19-én megjelent renDELETEH viszonyítva. Az ottani termet, arc, haj, szem, orr, megkülönböztető jeggyel összevetve, az itteni termet, arcalak, arcszín, haj, szem, száj, orr, szemöldök, bajusz, szakáll már talán valami-

²⁹ A Belügyminisztérium Rendőri osztályának fennmaradt iratanyagában az útlevelügyek két kútfőbe sorolva fekszenek, ezek elnevezései a következők: *útlevelek*, illetve *rövid úton kiadott útlevelek*. Utóbbi kifejezés nem a tervezett utazás hosszára utal, hanem az okmány kiállításának mikéntjére, mely a fent ismertetett gyorsabb eljárás módjának felel meg.

vel könnyebbé teszik a személyek útlevel alapján való azonosítását. A vármegyei/városi útlevelminta mindössze két rovattal tartalmaz többet, mint a községi, „minő alkalmazhatóságán” és „hová utazik” a tulajdonosa, illetve még ezzel a kitéttel: „Az itt leírt egyén magát mindenütt, a szabályokhoz és törvényekhez tartván, az írt célra és helyre szabadon és háborítlanul utazhatik.” A Madarász László december 22-ei rendelete alapján szerkesztett útlevelek első ránézésre való beazonosítását nagyban megkönnyíti, hogy a közölt mintákon szerepelt az ORPO iktatószáma³⁰ és ezt sok kibocsájtó a saját példányán ugyanilyen formában feltüntette. Pesten a rendelet hatályba lépésének napjára, január 1-jére már el is készültek az új nyomtatványok, és nagy mennyiségben állították ki őket a fővárost elhagyó menekülteknek. Az egyes sorszámút a Szilágynagyfaluban született Diósy Márton, 32 éves nyelvtanító kapta.³¹

A rendeletet nem csak a *Közlöny*ben tették közzé, hanem nyomtatvány formájában is terjesztették körlevél kíséretében, ami gyakorlatilag végrehajtási utasításnak tekinthető. Eszerint az illető törvényhatóságok kötelesek meggyőződni róla, miszerint a kérelmező nincs-e adóhátraléka, nem esik-e katonai sorozás alá, illetve 14 napon belül ki kell jelölniük és be kell jelenteniük, hogy hol lesznek az útlevel-vizsgálati helyeik.

A főváros kiürítésekor Madarász László és hivatala január 1-jén az elsők között távozott anélkül, hogy az útlevelek kiadásáról megnyugtatóan rendelkezett volna.³² Gyurits Antal országgyűlési gyorsíró visszaemlékezése szerint: „megátkozta az Madarász rendőrségét, ki aznap délelőtt útlevelet akart váltani; Madarász volt az első, ki sátorfáját felszedte, alárendeltjeinek még csak Albákat³³ sem hagyva. Üggyel, bajjal sikerült útlevelelre szert tennem, kétórai futkosás után.”³⁴ A Lánchídon folyó szállítások felügyeletével megbízott Hajnik Pál még a fővárosban volt. A nála lévő korábbi formanyomtatványokat felhasználva, sőt abban a pár napban még újabb, egyszerűbb kivitelűeket készíttetve, több száz embert látott el útlevelel.³⁵ Ezekon a korábbi hivatalának megfelelő fejléc szerepelt, és Hajnik is az Országos Rendőri Hivatal igazgatójaként volt feltüntetve rajtuk. Madarász László ezen felháborodva, illetve azon, hogy Hajnik elvégezte azt a feladatot, amiről neki kellett volna intézkednie, január 27-én azzal vádolva állította félre, miszerint utólag Debrecenben adott ki útlevelet úgy, mintha az még Pesten készült volna.³⁶ Hajnik Pál 1849 májusában, Madarász László politikai bukását és az ORPO feloszlását követően a legmagasabb szinten tért vissza a rendőri ügyek intézésébe, a Belügyminisztérium újjáalakulásakor osztályigazgató tanácsossá és a szerveződő országos rendőrség vezetőjévé nevezték ki.³⁷

Szemere Bertalan neve alatt, 1849. június 24-ei keltezéssel jelent meg a *Rendület az útlevelek, s vándorkönyvek iránt* címen az útlevel-kérdés szabadságharc alatti utolsó és legátfogóbb, 25 pontból álló rendezése.³⁸ Ez a közzététele után majdnem egy hónappal,

³⁰ 460./R.P.K.

³¹ MNL OL H 97 Diósy Márton.

³² *Urbán* 2015. 216–217 o.

³³ Kitöltetlen útleveleket.

³⁴ Menekvés 1850. 21. o.

³⁵ Hajnik Pál ezekben a napokban legalább háromféle formanyomtatványt használt. MNL OL H 97 Csabay Pál, Lankszfeld Ede, Polák Ignác.

³⁶ *Fábiánné* 1974. 201. o.; *Urbán* 2015. 218–222. o.

³⁷ *F. Kiss* 1987. 529. o.

³⁸ MNL OL H 11 Vegyes iratok 29–32. sz.; *Közlöny*, 142. sz. (1849. június 27.) 529–530. o.

július 20-án lépett volna csak életbe, ezért már csupán elméleti rendelkezésnek tekinthető, így valójában inkább feltételes módban lenne indokolt beszélni róla. Mivel nagyrészt az ORPO 460. számú rendeletén alapult, a felesleges ismétlések miatt a részletes, pontról pontra való ismertetését nem tartom célszerűnek, az ott meghatározott dolgok szinte teljes egészében érvényben maradtak, csak azt a néhány dolgot emelem ki, ami eltérést jelentett a korábbi szabályozáshoz képest.

Azon a törvényhatóságon belül, ahol az utazó élt, már nem volt kötelező úti okmány kiváltása, de az ebből adódó esetleges kellemetlenségeket – feltartóztatás, hazatoloncolás – mindenkinek magának kellett viselnie. A korábban a lakhelyüket elhagyóknak a távolságtól függetlenül útlevelel kellett rendelkezniük. Ez ellen Máramaros vármegye 1849. február 3-án kelt levelében felszólalt. A községi útleveleknek a lakóhely szerinti járáson belüli használata a megye csendes békés állapota miatt szerintük nem indokolt, a szabályokhoz való szigorú ragaszkodás csak károkat és a lakosság körében elégedetlenséget okozna. Az ORPO egyetértve a felterjesztéssel ideiglenesen felmentést adott Máramarosnak a járásokon belüli útlevelhasználat alól.³⁹ Valószínűleg máshonnan is hasonló visszajelzések érkezhettek, ez vezethetett a szabályok enyhítéséhez. A felesleges vesződség mellett az illeték miatt sem volt mindegy, hogy kisebb utazások alkalmával minduntalan kellett-e útlevelet kiváltani.

A rendeletben újdonság volt még, hogy határmegyék kizárólag a szomszédos tartományokra való érvényességgel és legfeljebb két hétre, de adhattak ki útlevelet. Ezeken túli utazás az államrendőrség közbenjárásával a belügyminiszter hatáskörébe tartozott. Fontos szigorítás, hogy a törvényhatóságok által kiállított útlevel az ország egész területére érvényes volt, de Budapestre való utazásra nem jogosított.

A külföldre szóló útlevelek nyelve magyar és francia, a törvényhatóságiaké magyar, a községieké pedig az egy hónappal később elfogadott nemzetiségi törvénnyel összhangban az adott helység által használt nyelv.

Vándorkönyvek esetében is más elbírálás alá estek a határon túli közvetlenül szomszédos tartományok: az állami rendőrség jóváhagyásával törvényhatóságok is állíthattak ki oda érvényes vándorkönyveket. Távolabbi úti cél esetén a belügyminisztertől kellett engedélyt kérni. Az útlevelek kitöltésénél alkalmazott érvényességi szabályokhoz hasonlóan vándorkönyvek esetén is minden rovatot ki kellett tölteni, magát az okmányt sorszámozni kellett, és a kiállítónak aláírásával és pecsétjével kellett megerősítenie. Az okmányok magyar nyelvűek voltak, de a személyleírás rovatai németül is szerepeltek bennük.

Ez a rendelet is tartalmazott mellékletként okmánymintákat, de itt a községi és törvényhatósági útlevel mellett egy vándorkönyvet is közzétettek. Az útleveleket először a korábban használt, Madarász-félékkel összevetve szembetűnő, hogy a rovataik száma jelentősen lecsökkent, ami kizárólag a személyleírás ismételt egyszerűbbé válásával magyarázható. Olyan rovatok estek ki, mint arcszín, száj, szemöldök, szakáll,⁴⁰ ruházat, melyek vagy könnyen változtathatók, vagy pedig igazán sokat nem segítenek a személyek beazonosításában. Alkalmazásuk feleslegessége valószínűleg a korábbi, majdnem féléves használat során bebizonyosodott. Az új községi és törvényhatósági útlevelet egymással összevetve ugyanazt tapasztaljuk, mint az 1848. decemberi szabályozásnál: a két

³⁹ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 5. tétel.

⁴⁰ A bajusz rovat továbbra is megmaradt, így itt volt lehetőség az arcszörzet együttes feltüntetésére.

változat között minimális az eltérés. Konkrétan a rovatok teljesen azonosak, a különbség csak annyi, hogy a törvényhatósági útlevelel szerepelnie kell az illető vármegye, vagy város címerének, illetve egy formulának, miszerint minden polgári és katonai hatóság az okmány előmutatóját, amennyiben az a fennálló törvényeket, rendeleteket betartja, szabadon utazni engedje, szükség esetén pedig oltalmába vegye. A *Közlöny* másnapi számában javították a rendelet szövegében előfordult kisebb sajtóhibákat.⁴¹

Az úti okmányok főbb típusai, jellemzőik

A rendeleti szabályozás után essék szó most az úti okmányok eddig nem érintett néhány sajátosságáról, illetve arról, hogy az útlevelek és vándorkönyvek mellett milyen más dokumentumokat használtak még a szabadságharc alatt az utasok a maguk igazolására.

A kor Magyarországon használt útlevel rendszerint egylapos,⁴² egyetlen utazásra szóló okmány, melyet egyetlen színnel, feketével nyomtak.⁴³ A fogalom maga annyiban tért el a maitól, hogy nem csak a nemzetközi forgalomban használt dokumentumokat értették alatta, hanem így nevezték az országhatárokon belüli utazáskor használtakat is.

Kissé túláltalánosítva azt mondhatjuk, hogy minél magasabb rangú volt a hivatal, annál díszesebb és nagyobb méretű volt a nála kiállított útlevel. Ennek megfelelően 1848–49-ben a külföldre szóló, kormányzati szintű szervek okmányai voltak a legreprezentatívabbak. Négy fajta ilyen típusú útlevel maradt ránk a szabadságharc idejéből, melyek közül egyesek küllemük és tartalmi jegyeik alapján nagyon erős rokonságot mutatnak, olyannyira, hogy első ránézésre teljesen azonosnak is tűnhetnek.

Legkorábban a Bel-⁴⁴ és Külügyminisztérium⁴⁵ 1848-as okmányai kerültek forgalomba, melyek csak az adott hivatalra utaló feliratban térnek el egymástól. Ezeket időben a rájuk nagyon hasonlító, de tőlük már több elemben eltérő OHB-féle példány⁴⁶ követte. Végül a kiadóra, mint a magyar állam kormányára hivatkozó,⁴⁷ csak a szabadságharc utolsó hónapjaiban használt típus következik, ez már csak jellegében emlékeztet az előzőekre. Mind a négy említett útlevelfajta kétszín nyomással készült, de mint hamarosan látni fogjuk, nem ezek voltak 1848–49 legszínesebb úti okmányai.

Szemere Bertalannak április végén már rendelkezésére állt az új belügyminisztériumi útlevel, a 2-es sorszámút április 29-én állították ki.⁴⁸ A belügyminiszter május 1-jén egy mintapéldányt átküldött belőle Esterházy Pál külügyminiszternek, majd május 16-án

⁴¹ A megjelent rendeletből kimaradt, hogy Budapestre csak az állami rendőrség központi osztálya adhat ki és láttamozhat útleveleket, vándorkönyveket. A törvényhatósági útlevel-minta szövegénél pedig sorrendi probléma volt. *Közlöny*, 143. sz. (1849. június 28.) 534. o.

⁴² Hazánkban csak 1878-ban rendelte el a belügyminiszter az útlevelek füzet formájában történő kiállítását. *Som* 2014. 32–33. o.

⁴³ Kisebb hivatalok esetében, illetve szükséghelyzetben, mikor nem állt rendelkezésre megfelelő formanyomtatvány, készültek teljesen kézzel írt útlevelek is.

⁴⁴ MNL OL H 97 De Longho Sebastiano, Hagymás Jeremiás, Magyar Dávid, Nicoletti Giovanni, Pepin József, Pflingstgraef Károly, Rauperstrauch Adolf, Thomae Gusztáv.

⁴⁵ MNL OL H 6 1848:1241.

⁴⁶ MNL OL H 95 1849. 6. kútfő, 2. tétel.

⁴⁷ MNL OL H 75 1849:23 420.

⁴⁸ A Peterdy Gábor nevére szóló okmány a Központi Antikvárium 2005. május 27-i árverésén 150 ezer forintért kelt el. *Som* 2014. 176. o.

még ötvenet, hogy a külföldi követségek között köröztetni tudja őket.⁴⁹ Az 1848-as belügyi útlevelek a nyomtatványokon szereplő felirat szerint Szerelmey Miklós intézetében készültek Pesten.⁵⁰

A nagy formai hasonlóságok ellenére úgy néz ki, a külügyi útleveleket nem ugyanígy nyomták. A bécsi Külügyminisztérium díjazó hivatala 1848. július 22-én kapott felhatalmazást a Mohn Lajos könyvnyomdájában legyártott 960 darab útlevelért járó 67 forint 12 krajcár kifizetésére, valamint a nyomókövek átvételére.⁵¹ Utóbbiakra hamarosan ismét szükség lett, október 28-án újabb 100 forintot és 48 krajcárt fizettek ki Mohn Lajosnak 1400 darab útlevel nyomtatásáért.⁵²

A honvédelmi bizottmányi útlevel a külügyihez hasonlóan nem hordoz magán a gyártás helyével kapcsolatos adatot. A másik kettőhöz képest a királyra utaló bevezető rész „Ő Felsege a magyar király nevében, belügyministere által...” helyett itt a „Magyarország honvédelmi bizottmánya által” szöveg szerepel. A korona nélküli címer használatát a trónfosztáshoz szokás kötni, de ebből az okmányból jóval korábbiól is maradt fenn ilyen-nel díszített, kitöltött példány.⁵³

A *Magyar Álladalom kormány*a által kiadott, külföldre szóló útlevel már egész biztosan a függetlenség kikiáltása után készült. A díszítőelemek szimbolikáján túl ezt az is alátámasztja, hogy az általam ismert példányt aláíró Hajnik Pál csak 1849 májusában került vissza az országos rendőri igazgatás csúcsára. Színeiben, elrendezésében a korábban használt OHB-féle típust idézi, tartalmi jegyei csaknem teljesen azonosak azzal, de a díszítőelemei eltérőek.

Kolozsvár város útlevele páratlan a maga nemében, háromszínű nyomásával még az előbb említettek is lekörozi.⁵⁴ A piros-fehér-zöld okmány minden bizonnyal közvetlenül a város 1848 karácsonyi felszabadulása utáni lelkesültségben készült el, igen szép kivitelben. Erre utal a január 5-én kiállított példány alacsony, 45-ös sorszáma. Február 2-ára már 589, február 17-ére pedig már 920 darab volt belőle forgalomban. A királyi líceum könyvnyomdájában készült útleveleket tavasszal egy csak feketével nyomott, egyszerűbb kivitelűre cserélte le a város.⁵⁵

Az útlevelek gyártásával kapcsolatosan – az előbb említettekén túl – viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre. Ilyen például, hogy Gömör vármegye állandó bizottmányának 1848. augusztus 8-án Rimaszombaton tartott ülésén Abaffy János ideiglenes alispán jelentette, a korábban használt útlevel-nyomtatványok elfogytak, ezért 10 000 darabnak a szokott formában, Rozsnyón, Kek Lászlónál való kinyomtatásáról határoztak. Ugyanitt Rozsnyó városa már korábban megrendelt 600 darab városi útlevelet. A megyei okmányokból 1849 tavaszáig összesen 2400-at állítottak ki, 7600 darab még megvolt, de azok

⁴⁹ MNL OL H 9 1848:40.; MNL OL H 7 1848:166.; MNL OL H 12 1848:1194.; MNL OL H 7 1848:1021.; *Urbán* 2015. 149. o.

⁵⁰ A belügynek volt egy feltehetően 1849-ből származó, kevésbé díszes, csak feketével nyomott, jóval egyszerűbb kivitelű útlevele is. MNL OL H 11 Vegyes 17.

⁵¹ MNL OL H 6 1848:649.

⁵² MNL OL H 6 1848:1675.

⁵³ Weinändler Mózes útlevelét 1849. március 12-én állították ki. MNL OL H 95 1849. 6. kűtfő 2. tétel.

⁵⁴ A pirossal, zölddel és feketével nyomott okmány példányai: MNL OL H 97 Jánosy Ferenc, Kassay József, Schenk Jakab.

⁵⁵ MNL OL H 97 Szabó János.

már nem feleltek meg a ORPO hatályos, 460. számú rendeletének, így letették őket az első alispán hivatalában.⁵⁶

További szörványadat, hogy Heves megye január 6-án Egerben tartott bizottmányi ülésén, melyen az ORPO 460. számú rendeletével kapcsolatos intézkedések meghozatalát tárgyalták, elrendelték 5-5000 darab községi és vármegyei útlevel kinyomtatását.⁵⁷

Szemere 1849. május 10-én kérte a Pénzügyminisztériumtól a debreceni városi nyomdában készült 1000 darab rendőri útlevel után járó 13 forint utalványozását.⁵⁸ Itt minden bizonnyal *A Magyar Álladalom Rendőri Hivatalától* feliratú fejléccel ellátott, korona nélküli címeres változatról lehet szó, melyből a rendőri igazgatás élére frissen visszakérült Hajnik Pál május 17-én adta ki a 237. sorszámút.⁵⁹

Akármiilyen papírra nyomták is, a vizsgált időszak útlevelei a tartós igénybevétel követelményeinek egyáltalán nem feleltek meg. Méreteik miatt a tulajdonosaik csak többszöri összehajtva tudták őket maguknál tartani, könnyen gyűrődtek és az állandó ki-behajtogatás miatt könnyen el is szakadhattak. Az iparoslegények vándorkönyvei, amelyeket eleve több éves használatra szántak, a füzet formátumból adódóan jóval időtállóbbak voltak. Ezeket néhányan úgy próbálták lemásolni, hogy útleveleiket védendő, összehajtogatva a vándorkönyvekhez hasonló kis füzetekbe ragasztották be azokat.⁶⁰ A már elrongyolódott, a hajtás mellett szétszakadt okmányok házilagos javítása több esetben összevarrással történt.⁶¹

A korábban ismertetett szabályozás csak az utazás közben lejárt érvényességű útlevelek kérdésével foglalkozott, de azzal nem, ha az érvényességi időn belül „betelt” egy útlevel és több láttamozás már nem fért el rajta. A rendeletek szellemében ekkor egy új okmányra kellett volna lecserélni, de a gyakorlatban inkább egy újabb darab papír hozzáragasztásával pótolták ki. Jobb esetben a két lap érintkező szélét az aktuálisan eljáró hatóság ilyenkor lepecsételte.⁶²

Az iparos legények vándorkönyveit a korábban ismertetett rendeletek szerint külföldre menetel esetén valamely központi hatóság által – Belügyminisztérium Rendőri osztálya, ORPO, állami rendőrség – láttamoztatni kellett. A Belügyminisztérium iratanyagában fennmaradt az 1848 során ott láttamozott vándorkönyvek jegyzéke.⁶³ A kötetbe 119 nevet jegyeztek be, feltüntetve a tulajdonosok mesterségét, mikor és hol állították ki eredetileg a vándorkönyvüket, hová szeretnének utazni, milyen időtartamra, illetve bejegyezték a láttamozás keltét. A legkedveltebb úti célok: Szerbia, Törökország, a román fejedelemségek és a német államok voltak, de többen indultak Hamburgon át Amerikába.

Madarász László 1849. január 1-jén életbe lépett rendeletét követően már csak központilag kiadott vándorkönyveket lehetett használni. Szatmárnémeti város ennek megfelelően már január 2-án megrendelt 200 példányt, aminek ellenértékét, 66 forint 40 krajcárt

⁵⁶ Köszönöm Zsupos Zoltánnak, hogy az általa összegyűjtött, még nem publikált adatokat a rendelkezésemre bocsátotta.

⁵⁷ MNL OL H 29 2688.

⁵⁸ MNL OL H 15 1849. 5. kútfő, 21. tétel.

⁵⁹ MNL OL H 74 1893. (1. doboz, 1043. p.)

⁶⁰ MNL OL H 12 1848:2935. Hazánkban csak 1878-ban rendelte el a belügyminiszter az útlevelek füzet formájában történő kiállítását. *Som* 2014. 32–33. o.

⁶¹ MNL OL H 15 1848. 18. kútfő, 12. tétel.; MNL OL H 97 Guzanyin János.

⁶² MNL OL H 97 Gregor Miksa.; MNL OL H 97 Hartmann József.

⁶³ MNL OL H 15 29. kötet.

a helyi sóháznál be is fizette, de az okmányok megérkezésére még több mint két hónapot kellett várnia.⁶⁴ A Pestről való sietős távozás miatt az állami fegyvergyár mestereinek is a fővárosban maradtak az okmányai, Kossuth Lajos 1849. február 13-án kérte ezek pótlását az ORPO-tól.⁶⁵

Az útleveleken és vándorkönyveken túl melyek voltak a szabadságharc idején azok az okmányok, amiket tulajdonosaik az utazásaik során a maguk igazolására felhasználtak?

Ilyenek például a *nyílt rendeletek*, melyek formailag viszonylag kevésbé voltak kötöttek. Készülhettek nyomtatott fejléccel, de gyakori, hogy teljes egészében kézzel szerkesztették őket. Polgári és katonai hatóságok is állítottak ki ilyet, általában valamilyen különleges megbízatáskor. Ha ez helyváltoztatással járt, leginkább futárszolgálat, vagy új állomáshely elfoglalása esetén, akkor a szöveg rendszerint hasonló formulával zárult: egyszerűen felszólítatnak az illető hatóságok, hogy fent nevezett urat útjában sehol fel nem tartóztatva, sőt mindenben elősegítve szabadon átengedjék.

Az országgyűlés debreceni tartózkodás idején a *képviselők eltávozási engedélye* megfelelő formában kiállítva útlevélnek volt tekintendő. A távollétet rövidebb időszakra a házelnök, hosszabb idő esetén pedig a képviselőház engedélyezte. Minderről Madarász László 1849. január 15-én tájékoztatta a várost, de a rendelkezés csak két hétig volt érvényben, a Debreceni tartózkodási szabályok szigorításával január 29-én megszüntették.⁶⁶

Az úti okmány nélküli személyek számára a hatóságok a lakhelyükre való visszatérésre, kizárólag csak egy útra, úgynevezett *utasító levelet* adhattak. Használatukban nagyon hasonlítottak ezekhez a katonai *szabadságlevelek*, melyekkel szintén csak szigorúan rögzített útvonalon lehetett utazni. Az célállomás elérése után le kellett adni őket a legközelebbi hatóságnál, meggátolva ezzel az illető további szabad mozgását, és csak a szabadság leteltekor, vagy a katona esetleges korábbi visszahívása esetén lehetett visszakérni.

Külön csoportot képeznek a valamilyen szolgálat lejártával kiadott *elbocsátó levelek*. A pesti állami fegyver- és gépgyár már 1848-ban kiállított a munkásai számára ilyeneket. A név mellett a szolgálati időt és a mesterséget feltüntető bizonyítvány szerint az illető „magát teljes megelégedésünkre, híven s becsületesen viselte, és innét egészségesen elbocsátattott.” Meissner Henrik lakatoslegény ilyen elbocsátó levelet használt 1849 márciusában, amikor a már Nagyváradra települt gyárból Debrecenbe utazott. Útközben még Nagyváradon, majd Berettyóújfaluban és Mikepércsen ellenőrizték az okmányt. Debrecenben az ORPO-nál leadta és a továbbutazásra rendes útlevelet kapott.⁶⁷

A cs. kir. hadseregtől vett példák alapján a magyar hadügyminisztérium, illetve katonai egységek is elkészítették a saját végelbocsátó-, vagy közkeletűbb nevükön az obszoleveleket. Ezek közül maradtak fenn olyan példányok, amelyeket tulajdonosaik – a rajtuk szereplő láttamozások tanúsága szerint – úti okmányként használtak.⁶⁸

⁶⁴ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 11. tétel.; MNL OL H 29 2580.; Bars vármegye 1849. június 6-án 60 darab vándorkönyvet kér. MNL OL H 15 1849. 5. kútfő, 2. tétel.

⁶⁵ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 40. tétel.

⁶⁶ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő, 31. tétel. Uo. 66. tétel, 414. tétel.

⁶⁷ MNL OL H 97 Meissner Henrik. Az állami fegyvergyár elbocsátólevelének több változata ismert ugyanazzal a szöveggel, de eltérő tipográfiai megoldásokkal.

⁶⁸ MNL OL H 751849:21 786., Uo. 1849:23 397.

És ne feledkezzünk meg a *hadi útlevelekről* sem. Ezek elnevezésük alapján ugyan nem, de tartalmi elemeik alapján különböznek polgári társaiktól és mindezen túl teljesen más szabályok vonatkoztak rájuk. A katonák útlevelhasználatával külön fejezetben fogunk részletesebben foglalkozni.

Úti okmányok kiállításának gyakorlata

Az államhatalom a rendeleti szabályozással megteremtette az útlevelhasználat jogi kereteit, ezen felül a már működő rendszert két ponton tudta befolyásolni: egyrészt, ha ő volt az illetékes a kiállításban, akkor eldönthette, ki és milyen feltételek mellett kaphasson úti okmányt, másrészt az egyéb hatóságok által kiállítottakat, illetve úgy általában az útlevelek felhasználását az útlevel-ellenőrzések során tudta kontrollálni.

Központi állami nyilvántartások ekkor még nem voltak, a szabadságharc idején az egyénekekkel kapcsolatos minden fontos információ a lakóhelyük szerinti hivatalok birtokában volt, vagy legalábbis ezek tudtak gyorsan felvilágosítást szerezni bármilyen felmerülő kérdésben, például milyen az illető magaviselete, volt-e büntetve, lojális-e a magyar kormányhoz, befizette-e az adóját, van-e katonáskodási kötelezettsége, tud-e magáról anyagilag megfelelő módon gondoskodni, milyen az egészségi állapota? Emiatt az útlevelek kiállításakor a helyi hatóságok véleménye döntő súllyal esett latba. Vagy eleve ők voltak az illetékesek a kérdésben, vagy pedig a központi állami szervek hozzájuk fordultak egy-egy igénylés elbírálásakor. Hiába kért mondjuk valaki közvetlenül a Belügyminisztériumtól külföldre szóló útlevelet, a minisztérium csak azután állította ki azt, ha az ügyben érintett törvényhatóság is pártolólágy nyilatkozott a dologról.

De mi volt abban az esetben, ha akadályoztatás miatt nem volt mód a helyi hatóságok véleményének kikérésére? Jellemzően a kormány debreceni működése során fordult elő ilyesmi, ekkor egy tekintélyes polgár, vagy köztisztviselő álló hivatalnok ajánlása is elég volt. Néhány kiragadott példa: Muyszer József, Somogy megyei képviselő igazolta az őt Debrecenbe szállító kecskeméti fuvarost, Markos Jánost, Boczkó Károly, békési képviselő több békéscsabai lakost, Csány László kormánybiztos titkára, Kenessey Kálmán pedig Vilhaim Adolf pesti kereskedőt, aki már többször szállított ruhaneműt az állam részére.⁶⁹

A korábban ismertetett rendeletek egyike sem tartalmazott utasítást az úti okmányok érvényességi idejéről, ez a kérdés teljes egészében a kiállítóra volt bízva. Országon belül ez általában néhány héttől néhány hónapig terjedt, külföldi utazás esetén meghaladhatta az egy évet.

A személyleírás – a fényképek okmányokon való megjelenéséig – az utazók beazonosításának egyetlen eszköze volt.⁷⁰ Viszont akárhány rovat állt is rendelkezésre, teljesen biztos eredményre nem lehetett számítani. Mivel útmutató sem készült, sok múlott a kitöltő szubjektivitásán. Ha valaki kicsit hasonlított az okmányban leírt tulajdonoshoz, akkor könnyedén felhasználhatta annak útlevelét. Így tudott 1849 elején, Bécsen keresztül külföldre menekülni nemeskéri Kiss Miklós nemzetőr alezredes, a szintén alacsony,

⁶⁹ MNL OL H 96 Iktatott, lajstromozatlan iratok.

⁷⁰ Magyarországon 1915-ben vezették be a fényképek útlevelén való kötelező használatát, de még évekig megadták az utazó személyleírását is. *Som* 2014. 41. o.

szőke lovászmester Nikolaus Kegl Mecklenburgba kiállított útlevelével. Ez esetben külön szerencse volt, hogy Kegl monogramja megegyezett Kissével, ami a ruhájába hímezve még hitelesebbé tette a személyazonosságát.⁷¹

Bár előírás volt a személyleírás pontos kitöltése, ettől több esetben is eltérhettek. Például, ha ismert, köztiszteletben álló, magas tisztséget betöltő személyről volt szó. Ez történt a királyhoz Innsbruckba utazó Széchenyi Istvánnal 1848 nyarán, vagy a debreceni időszakban az egyaránt országgyűlési képviselő Dobozy Mihállyal⁷² és Gencsi Józseffel.⁷³ Pest januári kiürítése során Csabay Pál útlelevelében is üresen maradtak a külsejére vonatkozó rovatok, amiben állami tisztviselő voltán túl a kényszerű sietség is szerepet játszhatott.⁷⁴

Útitársként legtöbbször családtagokat vagy cselédeket, inasokat, lovászokat, kocsisokat tüntettek fel, esetleg azonos foglalkozásúak utazhattak együtt. Az útitársak személyleírását is pontosan fel kellett volna tüntetni, de ez volt az az előírás, aminek a betartására és betartására túl sok hangsúlyt nem fektettek az érintettek.

A kiadott útlevelek mennyiségéről pontos adatokkal nem rendelkezünk, többnyire csak a fennmaradt példányok sorszámból tudunk a nagyságrendre következtetni. Egyetlen listát sikerült találni, ami az ORPO által 1849 márciusában kiállított okmányokért befolyt összegeket tartalmazza napi bontásban.⁷⁵ E szerint a hónap folyamán összesen 464 útlevelet, naponta átlagosan 15 darabot állítottak ki, ezek közül mindössze 4 szólt külföldre. Ami meglepő, az az ingyenesen kiállított úti okmányok magas aránya, ez az egész mennyiség 2/3-át teszi ki. Vagy ilyen sokan utaztak állami küldetésben, vagy ennyire nagy volt köztük a szegények száma.

A képviselőház 1848. október 10-ei, egyhangúan elfogadott határozata értelmében a külföldre tartózkodó magyaroknak haza kell térniük. Ausztriában lévőknek a leggyorsabban, mindössze 15 nap alatt, a többi ország esetében pedig az OHB-ra hagyták a döntést a határidő megállapítását illetően.⁷⁶

A fenti határozat természetesen azt jelentette, hogy egyúttal a külföldre történő utazások is korlátozás alá estek. Kun József lovász Pestről két lovat vitt le november elején a Komárom megyei Csémpusztára Bulatovics alezredes feleségének, de nem találta ott, így továbbutazott Sopronba. Innen fordították vissza, útlevelére rájegyezve, hogy semmiféle utazó át nem kelhet a határon.⁷⁷ Sokan egészségügyi állapotukra és a külföldi gyógykezelésekre hivatkozva akartak felmentést kérni az október 10-ei határozat alól. Többek esetében méltányolták a kérést, de Esterházy Miklós herceg feleségét csak a feltétellel engedték ki, ha férje itthon marad.⁷⁸ Hat havi időtartamra kértek útlevelet Olasz- és Franciaországba, végül két hónapra kaptak. Az asszonnyal utazott négy gyermeke, ezek tanítója és még hét szolga.⁷⁹ A *Közlöny* október-november folyamán a címlapján hozta a kérelmek elbírálásával kapcsolatos határozatokat, köztük Zichy Mihály festészét (így!),

⁷¹ *Fiáth* 1878. II. 161. o.

⁷² MNL OL H 97 Dobozy Mihály.

⁷³ MNL OL H 97 Gencsi József.

⁷⁴ MNL OL H 97 Csabay Pál.

⁷⁵ MNL OL H 95 1849. 30. kútfő, 291. tétel.

⁷⁶ *Közlöny*, 124. sz. (1848. október 12.) 622. o.; *Fábiánné* 2005. 496–497. o.

⁷⁷ MNL OL H 96 Vegyes rendőri iratok Időrendben lévő szám nélküliek 1848. október 31.

⁷⁸ *Közlöny*, 172. sz. (1848. november 29.) 813. o.

⁷⁹ MNL OL H 2 1848. 6. kútfő 10. tétel., közli: *Hermann* 1998. II. 95–96.

aki „művészete végett tartózkodik külföldön” és szintén felmentést kapott a hazatérési kötelezettség alól.

Csány László kormánybiztos 1848. december 13-ai, Pozsonyban kelt levelében arra panaszkodott Madarász Lászlónak, az emberek már megtalálták a módját, hogyan eszközjenek ki maguknak engedélyt külföldi utazásaikhoz. Az államnak tett szállítások ígéretével akartak útlevelhez jutni: „elmondják, hogy ezt meg amazt hoznak számunkra... leveszem előttük kalapot, ha hoznak.”⁸⁰ Madarász a válaszában biztosította Csányt, az utazási korlátozás teljes feloldását ő sem tartaná jónak. Az általános tiltó szabályozástól csak egyes speciális esetekben lehetne eltérni, ennél pedig szempont lenne a haza számára való hasznosság, és kellene hozzá a területileg illetékes kormánybiztos pártoló állásfoglalása is.⁸¹

Az 1849. június 1-jén elfogadott adótörvény rendelkezett az engedély nélkül külföldön tartózkodókról. Aki az elmúlt egy év legalább felét nem töltötte Magyarországon, annak a rá kivetett rendes adó háromszorosát kellett volna befizetnie. A törvény rögzítette milyen esetekben lehet legalisan külföldön tartózkodni. A távolléti adó megfizetése alól mentesült az, aki 24 évnél fiatalabb és tanulmányokat folytat külföldön, aki „tapasztalás végett” utazik, aki közhivatal, vagy kormány megbízás miatt tartózkodik a határon túl, és aki gyógykezelés okán teszi ugyanezt. Természetesen minden esetben szükséges volt a kormány engedélyére.⁸² Az Igazságügyi Minisztérium azért, hogy a honáruólók javait zár alá tudja venni, július 16-án Kossuth Lajoshoz fordult, listát kérve azokról, akiknek volt ilyen engedélye. Mindaddig nem létezett hasonló kimutatás és valószínűleg már utána se készülhetett el.⁸³

Az úti okmányok használatával kapcsolatos átfogó rendelkezések csak távolság, illetve bel- és külföld viszonylatában foglalkoztak azzal, mely hatóságnak milyen jogai vannak a formanyomtatványok kiállításával kapcsolatban. Miután a harci cselekmények már nemcsak a határ menti, periférikus területeken zajlottak, hanem kiterjedtek az ország nagy részére, egy új kérdéssel is foglalkozni kellett: mi legyen az ellenség által megszállt vidékekre utazni szándékozókkal?

Az OHB 1849. január 31-ei rendelete szerint jobban oda kell figyelni az okmányok kiadására, mert Debrecenben is több kémgyanús alak lappang. Ettől kezdve Pestre, és általában az ellenség által elfoglalt helységekbe csak a bizottmány tudtával és jóváhagyásával állítható ki útlevel.⁸⁴ Csak olyanok kaphatnak, akik államérdekben utaznak és fel tudják mutatni a kormány nyílt rendeletét.⁸⁵

Ketskeméti Sándor, Törökszentmiklósról kiküldött rendőrbiztos 1849. február 14-én Madarász Lászlónak írt jelentésében azt kérte a rendőrminisztertől, szólítsa fel szigorúbb eljárásra az okmányok kiállítóit, különösen Pest irányába. Nagyváradról, az állami fegyvergyárból Rombauer Tivadar igazgató elbocsátó levelével és érvényes útlevel birtokában naponta érkeznek az utazók, akik a főváros irányába szeretnének továbbhaladni. Előző nap is négyen voltak ilyenek. Csodálkozását fejezte ki, hogy lehet egyálta-

⁸⁰ MNL OL H 95 1848:235.

⁸¹ MNL OL H 95 1848:238.

⁸² *Közlöny*, 124. sz. (1849. június 6.) 465–466. o.

⁸³ MNL OL H 73 1849:317.; *Fábiánné* 2005. 498. o.

⁸⁴ MNL OL H 2 1849:1092.; *Közlöny*, 16. sz. (1849. február 1.) 55. o.

⁸⁵ MNL OL H 95 1849. 30. kútfő, 118. tétel.; MNL OL H 97 Duckes Sámuel.

lán Nagyváradon Pestre szóló úti okmányokat kiállítani, ő minden ilyen egyént letartóztat, bárkitől legyen is az úti okmánya és csak akkor ereszti el, ha „a hadi operációk más fordulatot vesznek.”⁸⁶ Leintuch Salamon, Pestre visszainduló kereskedő útlevelére is ráírták Debrecenben, hogy csak Törökszentmiklósig utazhat, ott a helyi katonai parancsnok határozza meg, mehet-e tovább és meddig.⁸⁷

Március elején Bing Samu, pesti nagykereskedő segédjei is megkapták Madarásztól az engedélyt, hogy Debrecenből visszatérjenek a fővárosba, de nem a legrövidebb, törökszentmiklós-szolnoki útvonalon, hanem Kecskemét felé kerülve.⁸⁸

Az útlevelék kiállításánál azok, akik valamilyen szolgáltatást tettek az államnak mindig különös elbírálás alá estek, legyenek akár a menekülteket Debrecenbe vivő fuvarosok, a hadiipar számára alapanyagokat, esetleg a kormányzat számára információkat szállító kereskedők, fegyvergyári munkások, kiszolgált katonák.

Schlesinger Ignác pesti nagykereskedő Országos Rendőri Hivatal által már az október 10-ei rendelet után kiállított útlevelének hátuljára Hajnik Pál rendőri igazgató rávezette, hogy az állam számára szállít durva katonai posztót, ebben segíteni az illető hatóságok kötelessége. Nyáry Pál honvédelmi bizottmányi tag december 16-án Csány László kormánybiztosnak címezve pedig azt írta rá: nevezett egyént, ha a szükség úgy kívánja, akár az országhatáron is átengedhetik.⁸⁹

A titkos állami küldetések elfedésében is fontos szerepet kaphattak az útlevelék. A más névre kiállított, más foglalkozást, vagy úti célt feltüntető okmányok elősegíthették a feladat sikeres végrehajtását.

A Földművelés- Ipar és Kereskedelemügyi Minisztérium 1848. november 2-ai jelentése szerint a Béccsel való összeköttetés megszakadása miatt egyes gyógyszerekből, különösen a kolera elleniekből hiány mutatkozott, ezért azt kérték az OHB-tól, a gyógyszerek ellenséges táboron való átviteléhez állíttasson ki „szabad úti leveleket”.⁹⁰

1849 januárjában önnön interpretációja szerint a diplomáciai feladatokkal Angliába küldött, valójában kormányzati felhatalmazás nélkül külföldre távozó Pulszky Ferenc, egy Kánicz névre kiállított osztrák útlevellel a zsebében indult külföldre, melyet úgy vett egy utazótól. Mivel a személyleírás nem illett rá, nem nagyon merte használni, több határon inkább úgy szökött át. Szászországban véletlenül találkozott Szalay Lászlóval, a Hunyadi-huszárok alezredesével, aki fegyverek beszerzésével volt megbízva. A sors fintora, hogy útlevelét, melyben borkereskedőként volt feltüntetve, Kossuth Lajos kérésére korábban még maga Pulszky állította ki külügyminisztériumi államtitkárként Bécsben.⁹¹

Anélkül, hogy az ellenőrzést végző személy az utazó adatait szemügyre vette volna, már önmagában gyanús lehetett az úti okmány, annak kiállítója miatt is. Főleg a Madarász László-féle ORPO időszakából maradt fenn sok adat, hogy a rendőri útleveléket törvényhatóságokra cserélve próbáltak bizonyos személyeket álcázni. 1849. január 9-én arra szólították fel Kecskemét város bíróját, Körper Sándor rendőrségi ágens számára adjon ki egy

⁸⁶ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő 466. tétel.

⁸⁷ MNL OL H 97 Leintuch Salamon.

⁸⁸ MNL OL H 97 Bing Samu.

⁸⁹ MNL OL H 97 Schlesinger Ignác.

⁹⁰ MNL OL H 15 1848. 5. kútfő, 271. tétel.

⁹¹ Pulszky 1958. 475–476. o.

városi útlevelet a már megszállt Pestre és vissza.⁹² Március 10-én Bátor Géza és Horváth Imre minisztériumi fogalmazóknak kértek útlevelet egy meg nem nevezett törvényhatóságtól. Valószínűleg Szolnokról lehetett szó, mert a következőként ugyanaznap iktatott, teljesen hasonló tartalmú irat az említett városhoz szólt, ebben a kedvezményezettek Szabadhegyi Sándor és János Károly voltak.⁹³ Hat nappal később egy újabb utasítás is készült, melyben a konspiráció szabályait szigorúan betartva még a négy kedvezményezettet se tüntették fel és az irattári segédkönyvbe is csak ennyi került: „Útlevel névtelenek számára”. A fennmaradt fogalmazvány szövege szerint: „Szoros felelet terhe alatt meghagyatik Önöknek, hogy ..., ..., ..., ..., számú országos rendőri útlevelek előmutatóinak oda és olyan útlevelet adjanak ön helyhatóságok pecsétje alatt, ahová és amilyent kívánnak.”⁹⁴

A törvényhatóságokat hasonló esetekben még az őket sújtó korlátozások alól is felmentették. Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd képviselők részére Debrecen városának kellett Madarász László 1849. január 15-én kelt felszólítására útlevelet kiállítania a Gömör megyei Osgyánba.⁹⁵ Az utasítás hangsúlyozta, hogy kivételes esetről van szó. Ennek magyarázata, hogy ebben az időszakban Debrecen nem volt jogosult Bihar és Szabolcs vármegyék határain túlra szóló útlevel kiadására.⁹⁶ Luzsénszkyékét Görgei hadteste mellé nevezték ki kormánybiztosnak, új beosztásuk elfoglalásához volt szükségük az útlevelekre. Még január 15-én el is indultak Debrecenből és 22-én, Besztercebányán csatlakoztak a sereghez.

Azzal, hogy saját tevékenységét törvényhatóságok által kiadott okmányok felhasználásával álcázza, mindkét szembenálló fél élt. Kossuth Lajos 1849. július 24-i körlevele arra figyelmeztetett, hogy a budai főhadparancsnokság Pest városától, feltehetően kiküldendő kémei számára, kétszáz kitöltetlen útlevelet kért és kapott. Jellemző rovatainak, az aláíró hivatalnokok nevének feltüntetésével pontosan megjelölte, milyen típusú nyomtatványról van szó és felszólította az illetékeseket, szigorúan figyeljenek az ilyennel utazókra.⁹⁷

A menekülés során is szerepet kaptak az álnévre kiállított okmányok. Eötvös József kultuszminiszter saját maga számára, későbbi felhasználásra még 1848 szeptemberében Bécsben, Lantosy névre, Svájcba szóló külügyminisztériumi útlevelet kért Pulszky Ferenc államtitkártól, amit meg is kapott.⁹⁸

Kossuth Lajos saját kezűleg töltötte ki és 1849. augusztus 5-ére keltezte Arad vármegyének az aldunai tartományokra érvényes nyomtatványát. Vezetéknévként saját nemesi előnévét adta meg. Az Udvardi Tamás, 47 éves miniszteri tanácsosnak kiállított, de később fel nem használt útlevel forrásértékét az adja, hogy ebből tudhatjuk, milyen módon változtatta meg Kossuth a külsejét: szakállát leborotválta, bajuszát rövidre nyírta.⁹⁹ Egy másik, hasonló jellegű, szintén saját kezű igazolás is volt nála Batthyány Kázmér kül-

⁹² MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 25. tétel.

⁹³ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 12–13. tétel.

⁹⁴ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 23. tétel.

⁹⁵ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő, 28. tétel.

⁹⁶ 1849. január 11. és május 14. közt élt ez a korlátozás. MNL OL H 95 1849. 1. kútfő, 17. tétel.; Uo.1849. 5. kútfő, 31. tétel.; MNL OL H 4 410.; MNL OL H 95 1849. 1. kútfő, 581. tétel.; *Közlöny*, 106. sz. (1849. május 16.) 393. o.

⁹⁷ MNL OL H 2 1849:9532. Közli: KLÖM XV. 773. o.

⁹⁸ *Pulszky* 1958. 380–381. o.

⁹⁹ *Hajnal* 1927. 20., 441., 448. o.; *Kossuth* 1955. 847–848. o.

ügyminiszter aláírásával: „...bizonyítom: hogy a leveletem mutató Bloomfield, Angliából, Manchesterből, mintegy két év óta Pesten, Magyarországon tartózkodik, s magát törvényes angol útlevéllel ellátottnak igazolta. Azonban útlevele a jelen zavaros hadi viszonyok között a hatóságnál, hova azt benyújtá, eltévedt, e körülmény a nevezett egyén igazolására ezennel bizonyítottatik s ezen bizonyítványnak angol útlevele pótléku tekintésére minden belföldi hatóságok utasítottak, külföldiek pedig felkéretnek”.¹⁰⁰ Orsovára érve Kossuth a fenti iratra hivatkozva útlevelet kért a belgrádi angol konzultól, de a választ, melynek megérkezése legalább 4-5 napot vett volna igénybe, nem várta be, hanem átlépte a török határt.¹⁰¹

Útlevél-ellenőrzés

Az országhatárokon, már ameddig zavartalanul működtek, a harmincad- és vámhivatalok-, az ország belsejében a községi, városi, megyei hivatalnokok, városkapitányságok biztosai, a központi állami rendőri szervek, térparancsnokságok, közvetlen hadművelési területeken pedig akár a harcoló csapatok előőrsei is végezheték az úti okmányok vizsgálatát. Sőt, amint láttuk a szállásadóknak, valamint az utasok szállítását végző társaságoknak is voltak ezzel kapcsolatos kötelezettségeik.

Az ellenőrzés során megvizsgálták az okmány érvényességét, ellenőrizték a tulajdonos személyazonosságát, majd ha mindent rendben találtak, láttamozták azt. Amennyiben valami probléma volt megtagadhatták a továbbhaladást, korlátozhatták az illető mozgását, vagy súlyosabb esetben le is tartóztathatták.

Az 1849. január 1-jén életbe lépett szabályozás szerint a törvényhatóságoknak 14 napon belül jelenteniük kellett, hogy hol állítanak fel útlevélvizsgálóhelyeket. Az ORPO fennmaradt iratanyaga szerint a jelentési kötelezettségnek csak Arad,¹⁰² Bereg,¹⁰³ Heves,¹⁰⁴ Közép-Szolnok,¹⁰⁵ Máramaros,¹⁰⁶ Szatmár,¹⁰⁷ Ugocsa¹⁰⁸ vármegyék, Kővár vidéke,¹⁰⁹ Eger¹¹⁰ és Szeged¹¹¹ városa tett eleget.

¹⁰⁰ *Hajnal* 1927. 448. o.

¹⁰¹ *Hajnal* 1927. 30. o.

¹⁰² MNL OL H 95 1849. 5. kútfő 43. tétel. Az útlevélvizsgálóhelyek: Borosjenő, Borossebes, Butyin, Csente, Csermő, Elek, Galsa, Józshely, Kresztaménes, Miske, Pécska, Radna, Simánd, Szentanna, Tótvárad.

¹⁰³ Uo. Beregszász, Munkács, Namény, Verecke.

¹⁰⁴ Uo. Gyöngyösi járás: Gyöngyös, Hatvan, Pásztó; Mátrai járás: Pétervársár; Tarnai járás: Eger, Heves, Kömlő; Tiszai járás: Cibak, Szolnok, Tiszafüred, Törökszentmiklós, Túr.

¹⁰⁵ Uo. Hadad, Szilágycseh, Tasnád, Zsibó.

¹⁰⁶ Uo. Dragomérfalva, Huszt, Körösmező, Sugatag, Sziget, Técső.

¹⁰⁷ Uo. Avastújváros, Fény, Gencs, Kocsord, Körtvélyes, Sárközújlak, Svábbétek, Tiszabecs, Vállaj.

¹⁰⁸ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő 316. tétel, Tiszaújlak, Túrterebes, Veresmart.

¹⁰⁹ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő 43. tétel, Csernefalva, Csokmány, Katalinfalva, Kolcér, Nagynyíres, Nagysomkút, Révkörtvélyes.

¹¹⁰ MNL OL H 29 2688. Hat ellenőrzőpontot állítottak fel: 1. A hatvani külvárosban a Zöld Koszorú nevű kocsmánál 2. Kistálya és Ostoros felé a Fekete Sasnál 3. Szomolya és Noszvaj felé a Szarvas vendéglőnél 4. A felnémeti úton a Csonka kocsmánál 5. a baktai úton Mártonfy Lajos hajdú-hegyi szőlője alatt lévő kunyhóban 6. Szalók és Szólát felé a Farkas-völgyben, Rab Jánosné házábanál.

¹¹¹ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 43. tétel. A tiszai átjárónál lévő hídbiztosi hivatal, a belvárosban a gyorskocsik, posták és vendéglőre nézve a kapitányi segéd hivatala, a budai országúton pedig a rókusi albíróság csendbiztos volt az illetékes az útlevelek megvizsgálásában.

Külön szabályozás vonatkozott az 1849-es év elején a kormány székhelyévé vált Debrecenre. Madarász László még meg sem érkezett, de már január 1-jén Szolnokról küldött utasításában felszólította a várost állandó rendőri hivatal felállítására. Az addig önként tevékenykedő képviselők helyett három nappal később már tizenhat fizetett biztos ellenőrizte a bevezető nyolc kaput. Az így felmerülő költségeket – konkrétan a biztosok napi két forintos fizetését – az állam átvállalta. A városba érkező idegenek adatait a kapukban rögzíteni kellett, és a listát hét naponta fel kellett terjeszteni Farkas Jánoshoz, az ORPO tanácsosához, de rendkívüli esetekben azonnali jelentéstételi kötelezettség volt.¹¹²

Az útleveleket az utazóktól egy kis elismervény, az úgynevezett „bementi jegy” ellenében elvették. Ezen feltüntették a nevüket, lakhelyüket, illetve, hogy melyik kapunál és mikor érkeztek. A láttamozott útleveleket a cédulák felmutatása mellett a városkapitányi hivatalban lehetett átvenni.¹¹³

Ugyancsak a kapitányi hivatalban kellett magukat a városba érkező idegeneknek hat órán belül jelenteniük, megjelölve jövetelük okát és a várható időt, amit ott tölteni szándékoznak. Csak az így kiállított tartózkodási jegy birtokában maradhettek huzamosabb ideig.¹¹⁴

Debrecen belső határát 1848-ban egy romladozó árok és a partján lévő sövénykerítés képezte, amelyek nem jelentettek áthatolhatatlan akadályt. Az árkon átvezető nagyobb utaknál voltak az úgynevezett kapuk, ahol az érkezők ellenőrzése folyt, de itt nem hagyományos értelemben vett kapukra, hanem legfeljebb sorompókra kell gondolni.¹¹⁵ Hunfalvy Pál, Szepes vármegyei képviselő, naplójában így írt január 7-ei megérkezéséről: „Bemegyünk a kapun, azaz két faoszlopon, hol megállítatunk, s úti levelünkért utasítást a városházához vettünk.”¹¹⁶ A kapuk mellett a kisebb utcákban „kisajtók” nyíltak, ezek a temetőkbe, szőlőskertekhez vezettek és általában csak személyforgalmat bonyolítottak, kocsik nem haladhattak át rajtuk.

Január 27-én szigorítottak a szabályokon, a kapuknál elvett útleveleket jegyzőkönyvi számmal ellátva naponta beküldték az ORPO által működtetett útlevelvizsgáló hivatalba. Csak olyanok hagyhatták el a várost, akiknek az okmányait így láttamozták.¹¹⁷ Pár nappal később a rendelkezést olyan értelemben enyhítették, hogy a Pestről, vagy távolabbról érkezettek útlevelét kellett csupán az ORPO elé terjeszteni, mindenki más a városi kapitányság illetékességi körébe tartozott.¹¹⁸ Maga Madarász László személyesen is részt vett az útlevelek elbírálásban, pl. Moldován Dani, 28 éves pesti kereskedő bemeneti jegyére sajtát kezűleg írta rá: „Pestre vizáltasson útlevele!”¹¹⁹

Mivel az utasoktól elvett útleveleknek az útlevelvizsgáló hivatalba való továbbítása nem ment zökkenőmentesen, és így a tulajdonosoknak feleslegesen sokat kellett várniuk,

¹¹² MNL OL H 95 1849. 1. kútfő, 30–31. tétel.

¹¹³ MNL OL H 97 Laihter Ignác.

¹¹⁴ *Módy* 1848. 91. o.; *Közlöny*, 19. sz. (1849. február 4.) 65. o.

¹¹⁵ *Balogh* 1948. 10–11. o.; *Papp* 1998. 123–124. o.

¹¹⁶ *Hunfalvy* 1986. 145. o.

¹¹⁷ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő 60. tétel.

¹¹⁸ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő 67. tétel.

¹¹⁹ MNL OL H 97 Moldován Dani.

majd okmányaik után tudakozódnuk, ezért május 2-án rögzítették, hogy az útleveleket napjában négyszer, meghatározott időpontokba kell beküldeni.¹²⁰

A szigorú szabályozás májusig volt érvényben, előbb az útlevelek beszedését és külön láttamozását függesztették fel, majd a kormány elköltözésével a kapuőrseget is megszüntették.¹²¹

Ebből az utolsó időszakból a Belügyminisztérium iratanyagában fennmaradt a kapuőrök fizetési jegyzéke, melyen már csak hét kapu – Hatvani, Mester, Péterfia, Csapó, Szent Anna, Várad és Miklós utcai – és tizennégy kapuőr szerepel. A napidíjuk is már csak egy forint a januárban emlegetett két forint helyett. A legnagyobb forgalmat minden bizonynyal a Hatvan utcai kapu bonyolította, egyedül itt volt három rendőrbiztos szolgálatban.¹²²

Az útlevelkezelést végző személyek nem álltak mindig a helyzet magaslatán. Madarász László 1849. március 20-ai, Debrecen városhoz szóló leiratában szigorú vizsgálatot rendelt el, mivel az útlevelvizsgáló tisztek között „rendetlen s hanyag szolgálati készség mutatkozik, hogy Groffi Sándor, az ezekre rendelt főfelügyelő panaszt volt kéntelen emelni.” Név szerint említi Borsai Sándor biztost, de hibáit nem részletezi.¹²³ A biztosok kinevezésénél alapkövetelmény volt a jó magaviselet. A viszonylag jó jövedelmet jelentő állásnál az adminisztratív feladatok ellátása miatt természetesen szükséges volt az írni, olvasni tudás, de például Egerben a kinevezéseknél előnyt élveztek a kiszolgált katonák is.

Hogy feladatukat a rendelkezésükre álló véges kapacitással minél jobban el tudják látni, az útlevelek ellenőrzését végző hatóságok igyekeztek az utazókat az általuk felügyelt útvonalak használatára kényszeríteni. Ezt sok esetben a még szóba jöhető megkerülő utak eltorlaszolásával, járhatatlanná tételével érték el. Eger városa 1849 februárjában a mellékutak elzárását oly módon látta biztosítottnak, hogy mindegyiket egy négy láb széles, négy láb mély árokkal keresztülvágatta. A kiásott földet az árok város felől eső oldalán felhalmozták és a tetejét lehetőség szerint tövisekkel borították. A torlaszok felügyeletét a hegyekben lévő pásztorokra bízta, az ő feladatuk volt, az azokon átkelni szándékozó idegenek visszafordítása. Az ellenszegülőkkel szemben a lőfegyverhasználatot is engedélyezték számukra.¹²⁴ Debrecen hasonló módon, a nem használt kapukat és kisajtókat árokkal torlaszolta el.¹²⁵

A kormány debreceni székhelyét a nagyvárad hadiipari központtal összekötő kiemelten fontos útvonal megvizsgálására 1849 januárjának végén Nagy Gusztávot, az ORPO titkárát küldték ki. Ő a félúton, mindkét várostól nagyjából egyenlő távolságra fekvő Újfaluban, a Berettyó hídjánál jelölt ki útlevel-ellenőrzési pontot. Mivel a közeli Bakonszegen szintén volt egy híd, amin keresztül ezt meg lehetett volna kerülni, ezért annak felszedését javasolta, melyre azonban csak március közepén került sor. Az ellenőrzés feladatát a szomszédos Szentmártonban lakó mérnökre, Kálmán Endrére bízta, aki-

¹²⁰ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő 512. tétel. A reggel 9-ig érkezettek útleveleit 11 óráig, délután 2-ig érkezettekét 3 óráig, este 7 óráig érkezettekét 8 óráig, és a reggel 7-ig érkezettekét 9 óráig kellett beküldeni.

¹²¹ *Módy* 1848. 94. o.

¹²² MNL OL H 14 1849. 29. kútfő 20. tétel. Valószínűleg a Német utcai kapu lehet a hiányzó nyolcadik, ezt február elején még használták, február 2-áról maradt fenn egy jegyzék az itt áthaladt utazókról. MNL OL H 96 Vegyes iratok (459–460. pag.) Április 8-án már elzártként említi egy jelentés, de vásár esetén való megnyitását javasolják. MNL OL H 96 Vegyes rendőri iktatatlan iratok Időrendben lévő szám nélküliek 1849. április 8.

¹²³ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő 17. tétel.

¹²⁴ MNL OL H 29 2688.

¹²⁵ MNL OL H 96 Vegyes rendőri iktatatlan iratok Időrendben lévő szám nélküliek 1849. április 8.

nek be kellett költöznie a Berettyó-híd melletti kocsmába. A debreceni útlevelvizsgálóhoz hasonlóan jegyzőkönyvet kellett vezetnie az áthaladókról, és azt hetente felterjesznie az ORPO-hoz, a rendkívüli eseteket pedig azonnal jelentenie kellett. Karhatalmi erőként nemzetőröket rendeltek ki mellé, későbbi jelentéseit már rendőri biztosként írta alá.¹²⁶

Az utasok ellenőrzése lehetőséget biztosított a tőlük származó információk begyűjtésére. A legjobb hírforrások a foglalkozásuk miatt eleve sokat utazó kereskedők, fuvarosok, vándoriparosok voltak. 1848 novemberéből fennmaradt egy jegyzőkönyv, melyben a Lajta-vidéken állomásozó feldunai hadtest területén áthaladó utasok vallomásait tartalmazza, elsősorban a határ túloldalán álló cs. kir. csapatok elhelyezkedésével, mozgásával kapcsolatban. A kihallgatottak között van asztaloslegény Temesvárról, orvostanhallgató Nagykállóból, zsidó kereskedő, elfogott morva és osztrák határőr. Utóbbiakat erőszakkal kényszerítették át a határ innenső oldalára, de a többiek közt van, aki már korábban is együttműködhetett a magyar hatóságokkal, több alkalommal jelentett, és eleve megfigyelési feladatokat ellátva indult útnak. A kihallgatott személyek vezetékneveit előbb beírták a jegyzőkönyvbe, majd gondosan kikaparták, hogy ne legyenek beazonosíthatók.¹²⁷

Az utazó kereskedőknek a magyar félnek hírekkel és felszerelési cikkekkel való ellátásában, illetve a rémhírek terjesztésében játszott szerepét Windisch-Grätz tábornagy, a magyarországi császári csapatok főparancsnoka is hangsúlyozta 1849. február 11-én kelt kiáltványában. Pest, Buda és különösen Óbuda zsidóságát nem csak személyében tette felelőssé, hanem kollektívan is. A közösségeknek pénzbírságot helyezett kilátásba, ha akármelyik tagjukat bűnösnek találják a fenti vétkek valamelyikében.¹²⁸

Hogyan szabályozták az országba bevonuló cs. kir. csapatok által megszállt területeken az úti okmányok használatát és hogyan viszonyultak a magyar hatóságok által kiadott útlevelekhez? A téli hadjárat során az volt a főszabály, az útlevel csak akkor érvényes, ha a kiállítás helyéhez legközelebb eső katonai parancsnokság is láttamozta azt. Ostromállapotot hirdettek, a magyar kormánnyal és a kezében lévő terület lakosaival minden nemű kapcsolatot meg kellett szüntetni, az ezekre a vidékekre irányuló szállításokat is le kellett állítani, útlevel ide nem volt kiadható.¹²⁹ Windisch-Grätz 1849. március 20-án szabályozta részletesebben a kérdést. A magyar gyakorlattól leginkább abban tért el, hogy távolságtól függően, a kiállító hivatalon kívül az okmányokat mindig még egy cs. kir. hatóságnak is láttamoznia kellett. Ez alapesetben a már említett legközelebbi katonai parancsnokság volt, a birodalmon belül a királyi biztos, külföldre pedig csak az ideiglenes polgári közigazgatás bocsáthatott ki útlevelet a budai katonai kerület parancsnokságának egyetértésével.¹³⁰

Téves lenne azt gondolni, hogy a tiltó szabályozás miatt az ellenséges kézen lévő területek egymással való összeköttetése megszakadt volna. Pest város még január végén is állított ki közvetlenül Debrecenbe szóló útleveleket, de az utazók Miskolcra, Hevesre, Szegedre szóló okmányokkal is megtalálták a módját, hogy eljussanak a kormány új székhelyére.

¹²⁶ MNL OL H 95 1849. I. kútfő 167–168., 198. és 566. tétel.

¹²⁷ MNL OL P 295 Görgői Artúr gyűjtemény 17. tétel.

¹²⁸ *Manifestumok* 1849. I. 41. o.

¹²⁹ *Manifestumok* 1849. I. 68. o.

¹³⁰ *Manifestumok* 1849. I. 75–76. o.

Haynau július 4-ei, a bábolnai főhadiszállásról kiadott rendelete további részterületeket érintett. A „még lázadásban lévő vidékekről” érkező utazók okmányai kizárólag olyan katonai kerület parancsnokságán, vagy térparancsnokságon láttamoztatható, amely mellé csendbiztost is rendeltek. Megszüntette ezzel a gyakorlatot, hogy az előőrsökön átbocsátott utazók útlevelét az érintett katonai parancsnok ott helyben láttamozza. Az el nem foglalt vidékekről érkezők csak akkor engedhetők tovább Ausztriába, ha személyük tökéletesen feddhetetlen, de jövetelükről a célállomás hatóságait és rendőri szerveit így is értesíteni kell. A magyar kormány által kiadott útlevelék láttamozása tilos, kivételes esetben, ha tulajdonosának engedélyezik a továbbhaladást, számára új okmányt kell kiállítani.¹³¹

Weinhändler Mózes, mádi borkereskedő OHB-s útlevelét 1849. március 12-én állítottak ki „porosz és orosz Lengyelországba”, Madarász László aláírásával. Csak Eperjesig jutott vele, ott március 22-én Blaudek, szlovák népfelkelő parancsnok elvette tőle, több, egymást metsző tintavonással keresztben áthúzta és még ráírta azt a megjegyzést is, hogy magyar minisztérium nem létezik. Az így érvénytelenített okmány helyett egy kézzel írt, kis alakú, bár viaszpecséttel ellátott igazolást adott Weinhändlernek, mely szerint folytathatja útját Galiciába. Utóbbi érezte, hogy ez a cetli nem feltétlenül elégséges, minden kétség felett álló úti okmány, ezért visszatért Mádra. Hazafelé úton az áthúzott útlevelet, a rajta lévő láttamozás tanúsága alapján még használta. Golenics Antal, mádi főbíró levélre válaszul az újabb OHB-s útlevelet a korábbival megegyező szám alatt, illeték fizetése nélkül azonnal kiállították a számára. Blaudek eljárása Weinhändler Mózesre nézve keletlenességgel járt ugyan, de az utókor ennek köszönheti, hogy ez a viszonylag ritka útlevéltípus az ORPO iratai közt fennmaradt.¹³²

Az útvelelekről szólva feltétlenül érintendő a hamisítás kérdése. Arról, hogy a szabadságharc alatt valaki egy az egyben lemásolt volna egy formanyomtatványt és nyomdai úton sokszorosította, majd kitöltötte volna, nincsen tudomásunk. Az úti okmányokkal való visszaélések sokkal inkább a más számára kiállított útvelelek felhasználására és a dokumentumok egyes bejegyzéseinek megváltoztatására vonatkozhattak. Drágább, díszesebb kivitelű útveleleknél – esetünkben ezek jellemzően a minisztériumi, illetve kormány szinten jóváhagyott, külföldre szóló okmányok voltak – a színes alnyomat nehezítette a ráírt szöveg eltávolítását, de az egyszerűbb kivitelű, egy színnel nyomott változatoknál is alkalmazták azt a biztonsági eljárást, hogy a legfontosabb rovatokat – az okmány sorszáma, érvényességi ideje, kelte – vonalas mintával nyomták, így egyből szembe tűnt, ha valaki levakarta a tintát.

Jakobai Márton földművest és Král András mészárosot – mindketten szlovák nemzetiségűek – 1849. április 5-én hamisnak tűnő közös útlevelük miatt Kun Bálint százados, miskolci térparancsnok letartóztatta. A Gömör vármegye által kiállított sorszám, érvényességi idő, kelet és pecsét nélküli okmányuk szerint Debrecenbe és vidékére utaztak juhvásárlás céljából. A rovatok nem voltak manipulálva, egyszerűen üresen hagyták őket. Viszont a kiállító alispán neve olvashatatlanul át volt firkálva és alatta Szentmiklóssy Antal neve szerepelt. Az érintettek bevallották, hogy az útlevelet Kirinyi János, csetneki

¹³¹ *Manifestumok* 1849. I. 108–110. o.

¹³² MNL OL H 95 1849. 6. kútfő, 2. tétel.

főszolgabíró állította ki nekik, aki hivatalos megkeresésre őket „igaz járatú, s általa ösmért egyéneknek mondta”, így öt nappal később Jakobait és Krált szabadon engedték.¹³³

Gömör vármegyében 1849 tavaszán komoly gondok voltak az útlevelek kiadása körül. Glauf János esete szinte szóról szóra megegyezik az előbbivel. Jakobai Mártonhoz hasonlóan földműves volt, ugyanúgy, mint Král András Csetnekről származott, juh- és marhavásárlás céljából utazott Debrecenbe és vidékére. Az útlevelével is nagyjából ugyanazok voltak a gondok: nem volt sorszámozva, megpecsételve, nem tüntették fel rajta az érvényességi időt. Az eredeti aláírás át volt firkálva és itt is Szentmiklóssy Antal neve szerepelt alatta. Glauf Jánosnak több szerencséje volt, mint társainak, okmányával egészen Debrecenig eljutott, csak ott tartóztatta le április 10-én a kapitányi hivatal. Ez azazal magyarázható, hogy útközben mindenhol elmulasztotta a láttamoztatást, holott ezt Hortobágnál, Polgárnál és Balmazújvárosban is meg kellett volna tennie: „... az útlevelnek megannyi hiánya a fent írt egyént még azon gyanúba is hozza, hogy ezen útlevelet bármi úton – de minden esetre nem igaz úton – szerezte, az részént az aláírásokból, részént a kitorlésekből meghamisítottnak látszik...”¹³⁴

Glauf is azt vallotta, hogy az okmányt Kirinyi János szolgabírótól kapta. Mivel ezen is Szentmiklóssy Antal első alispán neve szerepelt kiállítóként, a problémás útlevel csatolása mellett tőle kértek tájékoztatást az ügyben. Szentmiklóssy válaszában tisztázta a helyzetet: mivel megyéjükből sokan járnak megélhetésük miatt az Alföldre, a korábbi másod alispán, Fáy Gusztáv a főszolgabíróknak, hogy ne kelljen minduntalan az alispáni hivatalhoz fordulni, előre aláírt, kitorletlen útleveleket küldött. Mivel időközben lemondott a hivataláról, ezért az okmányok is érvényüket veszítették. Fáy nevét önkényes módon Kirinyi főszolgabíró maga törölte ki és írta alája Szentmiklóssy Antalét. Kossuth Lajos április 30-án kelt leiratában figyelmeztette a megye hivatalnokait, „hogy az útleveleket tisztán írva, az év és nap számmal ellátva, a kitorléseket mellőzve adják ki, nehogy újlágtatlanok, a tisztviselők hanyagsága miatt szenvedjenek.”¹³⁵ Egyúttal elrendelte a már majdnem három hete raboskodó Glauf János szabadon bocsájtását, de még öt nap telt el, mire végül az ORPO utasította a városkapitányi hivatalt a fogoly elengedésére és útlevellel történő ellátására. Szentgyörgyi Elek, debreceni alkapitány jelentéséből ekkor derült ki, amiről még az ORPO-nál sem tudtak, hogy Glauf már hetekkel korábban kiszabadult, mindössze két napig volt elzárva. Az Igazságügyi minisztérium osztályfőnöke, a szintén Csetnekről származó Nagy Károly jótállásával április 12-én kiengedték.

A Pestre igyekvő Krupai Józsefet 1849. április 20-án tartóztatták fel Hatvanban, mert javítás miatt az ottani térparancsnokság szintén hamisnak vélte az útlevelét. Szüksős anyagi lehetőségeire hivatkozva kérte, hogy ne kelljen visszautaznia Debrecenbe, hanem Gyöngyösön várhassa meg az ügy elintéződését. Az Országos Rendőri Hivatal aztán igazolta, hogy az érvényesség keltét a kiállító javította, így Krupai is folytathatta az útját.¹³⁶

De lehetett valakinek a legbiztosabb úti okmánya, járhatott a legegyszerűsebb úton, akkor sem érezhette magát feltétlenül biztonságban. És nem csak az ellenségtől kellett félnie... Még egy rendőrbiztos is pórul járhatott, mint az Simig Ernővel megtörtént. Január

¹³³ MNL OL – H 97 – Jakobai Márton.

¹³⁴ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 38. tétel.

¹³⁵ MNL OL H 2 1849:6087. Köszönöm Zsupos Zoltánnak, hogy felhívta a figyelmemet az iratra!

¹³⁶ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 39. tétel.

közepén küldte ki Madarász László Szentés környékére, hogy szemmel tartsa a császári és a magyar tábor hadmozdulatait, megfigyelje a lakosság hangulatát és mindezekről kétnaponta jelentést tegyen. Amint megérkezett egyből letartóztatták mint kémgyanus egyént, hiába volt nála a megpecsételt, aláírt, honvédelmi bizottmányi fejléccel nyomott nyílt rendelet, mit sem ért. Rögtönítélő bíróság elé állították, és Szegvárra szállították, ahol egy hónapig hiába várta, hogy az OHB tisztázza. Szabadon engedése után visszakapta ugyan az iratait, de a keserű tapasztalatok miatt nem merte újrakezdeni a tevékenységét.¹³⁷

Fleischman Jónás 36 éves „gyanus izraelitát” a hortobágyi pusztán fogták el kun népfelkelők, pedig ő aztán tényleg be volt biztosítva a legmagasabb helyekről való igazolásokkal. Ugyan az Országos Rendőri Hivataltól Pesten július 4-én kapott útlevele, mely „Szegedre és Magyarhon vidékeire” szólt, nem volt keltezve és saját kezűleg aláírva, de mivel a hiányokat az esetleg kapcsolatos iratok sehol sem tették szóvá, valószínűleg ezek nem játszottak szerepet az elfogásában. Ő sem egyszerű utazóként járta az országot, a rendőri igazgatás akkori csúcán álló Hajnik Pál aláírásával kiállított nyílt rendelet volt nála, amely utasított minden községet, várost, hatóságot, ezen útjában szabadon járni engedjék és a szükséges előfogatokat azonnal szolgáltatassák ki a számára. A Hadügyminisztérium Tábornokosi osztályától szintén volt igazolása, és ha ez még mind nem lett volna elég bizonyíték az őt elfogók számára, hogy országos ügyekben járó személyt tartóztattak le, előkerült tőle egy Görgői tábornokhoz szóló, felbontott levél is, melyről további részleteket sajnos nem lehet tudni. A népfelkelők vezére, Korponay János ezredes kérdezte ki, utazásának okaként kereskedelmi ügyeit jelölte meg, de elárulta, hogy útja során már oroszokkal is találkozott. „Egyebet belőle kivenni nem lehetett.” Találtak még az oldaltarisznyájában orosz pénzeket, ezeknek a vizsgálat során azon nyomban lába is kélt. Minderről Varga Imre kormánybiztos számolt be július 18-án kelt levelében Hajniknak, Fleischmant pedig nemzetőri kísérettel Karcagról Szolnokon, Tiszaföldváron, Kunszentmártonon, Szentesen és Hódmezővásárhelyen keresztül Szegedre küldték. Az ekkor már itt székelő Belügyminisztériumban nem voltak elragadtatva az eljárástól. A Varga Imrének küldött válaszlevél elismerte, hogy az adott körülmények között indokolt lehet az utazókkal szembeni óvatos eljárás, de az állam szenved kárt, ha az általa kiküldött „különös hitelességű útlevelekkel ellátott” személyeket feltartóztatnak. Mindezek mellett pedig utasították, hogy az elsikkasztott pénzt sürgősen kerítse elő.¹³⁸

Katonai útlevelhasználat

Katonákra vonatkozó olyan részletes szabályozás, mint amilyenek a civilek útlevelhasználatát rögzítette, a szabadságharc alatt tudomásom szerint nem született, csak kisebb volumenű rendeletek jelentek meg, bizonyos részterületeket érintve.

Ha az utazni szándékozó polgári személyekkel vetjük össze a katonákat, teljesen más rendszerben találjuk magunkat. Alapvető különbség, hogy a főhatóság, amely a kérdést teljes körűen szabályozhatta, a Hadügyminisztérium volt. Az egyének többnyire hivatali kötelességük ellátása miatt keltek útra a civil útlevelektől tartalmilag eltérő okmányaik-

¹³⁷ MNL OL H 96 Vegyes rendőri iratok Rendőrbiztosok jelentései 1097.

¹³⁸ MNL OL H 19 4350.

kal, és bár útjuk során kapcsolatba kerültek polgári hatóságokkal is, döntően más szervek, a térparancsnokságok felügyelete alá tartoztak.

Akkor még nemzetőrségi térparancsnokságként az Országos Nemzetőrségi Haditanács 1848. június 22-én rendelte el ezek felállítását az olyan városokban, ahol legalább két nemzetőr zászlóalj volt.¹³⁹ A térparancsnokságok többek között ellenőrizték a települések katonai rendjét, segítették az egységek átvonulását, megszervezték az elszállásolást és ellenőrizték az útleveleket is. A fővárosban viszonylag későn, csak októberben alakult térparancsnokság, Pesten Mitisz József, Budán pedig Sebes Károly őrnagyok vezetésével.¹⁴⁰

A Hadügyminisztérium a 33. honvédszászlóaljból Plathy István hadnaggyal kapcsolatban kért felvilágosítást a szegedi térparancsnokságtól 1848 novemberében. Geropoldi alezredes válasza szerint a keresett személyről nem tudott felvilágosítást adni, mert anélkül távozott a városból, hogy magát jelentette volna. A térparancsnok egyúttal jelezte, hogy az átutazó tisztek számontartása hasonló okokból nehézségekbe ütközik, többek ottlétéről csak kávéházakból és vendégfogadókból érkező hírek alapján van tudomása.¹⁴¹

Valószínűleg ez a viselkedésforma máshol is általános lehetett, ezért kellett Mészáros Lázár hadügyminiszternek „hadszállításoknál, egyes tisztek és honvédek utazásánál annyira kívánatos rend minél pontosabb eszközlése tekintetéből” kiadnia 1848. december 9-ei rendeletét. E szerint minden tiszt és közhonvéd csak útlevel birtokában utazhatott, a Pestről indulóknak, illetve az itt átutazóknak pedig emellett rendelkezniük kellett egy előre nyomtatott cédulával, melyet a vasútra, vagy gőzhajóra való felszállásnál az oda rendelt tisztnek kellett átadniuk. Ezt a térparancsnokságon szerezhették be, ennek hiányában pedig nem szállhattak fel, függetlenül attól, érvényes volt-e az úti okmányuk, vagy sem. Útlevelet zászlóaljnak, vagy térparancsnokságok adhattak ki, a kiállításnál – mint bármilyen más útlevel esetében is – ügyelni kellett arra, hogy olvashatóan és egyértelműen töltsék ki a nyomtatványokat.¹⁴² A hadügyminiszter egyúttal utasította a pesti térparancsnokot, gondoskodjon a cédulák legyártásáról, illetve nevezzen ki egy tisztet, aki egész nap a pályaudvaron van, intézi a szállításokat, végzi a cédulák kiosztását és beszedését, illetve tevékenységéről naponta jelentést tesz.¹⁴³

Az ORPO-t vezető Madarász László is felvette a kapcsolatot a Hadügyminisztériummal, az iktatókönyv meghatározása szerint „a hadsereg útlevele mikénti elkészítése tárgyában.”¹⁴⁴ Nádossy Sándor ezredeshez szóló december 10-ei levelében a hadi útlevelek tekintetében emlékezteti a címzettet korábbi ígéretére, „hogy annak folytán tehessek rendelkezéseket az útlevel-vizsgáló eljáróknál.”¹⁴⁵ A kissé homályosan fogalmazott kérés az iktatókönyvi bejegyzéssel együtt valószínűleg azt jelenti, hogy az ekkor újonnan elkészült okmányokból kér példányokat, hogy szétküldhesse őket, így azok formai jellemzői az útlevelek ellenőrzését végző személyek előtt is ismertek legyenek.

¹³⁹ *Közlöny*, 14. sz. (1848. június 22.) 53. o. Közli: *Batthyány* 1999. 770–771. o.

¹⁴⁰ *Közlöny*, 161. sz. (1848. november 18.) 769. o.

¹⁴¹ MNL OL H 75 1848:9732.

¹⁴² *Közlöny*, 184. (1848. december 11.) 869. o.

¹⁴³ MNL OL H 75 1848:11310.

¹⁴⁴ MNL OL H 75 Iktatókönyv 1848:11 222.

¹⁴⁵ MNL OL H 95 1848:37.

A szabadságharc idején végig problémát jelentettek a kormány székhelyére magán, vagy hivatalos ügyeik intézésére érkező, de ott a szükségesnél tovább maradó tisztek és katonák. A fővárosban, a hadügyminiszter rendelkezésének értelmében, megérkezésükkor azonnal jelenteniük kellett magukat a pesti, vagy a budai térparancsnokságon. Elő kellett adniuk jövetelük okát, hogy annak jogosságát elbírálják, majd dolgukat a lehető leggyorsabban elvégezve, vissza kellett térniük a saját egységükhöz. Elméletben...

A cs. kir. csapatok általános támadásának megindulását követően, 1848. december 21-én kiadott – már nem az első ilyen értelmű – rendeletében a hadügyminisztérium [Mészáros ekkor már Miskolcon volt] felszólította az ikerfőváros térparancsnokait, hogy ismét vizsgálják felül az ott tartózkodó tiszteket, és aki nem tudja fontos okkal igazolni magát, azt 24 órán belül utasítsák vissza a parancsnokságához. Aki pedig nem hajtaná végre a parancsot, azt helyezték felügyelet alá.¹⁴⁶

Átütő eredménnyel ez az intézkedés sem járhatott, mert december 29-én Kossuth Lajos hasonló kéréssel fordult az ORPO-hoz. A hadi helyzet közben tovább romlott, az ellenséges csapatok közeledtek a fővároshoz. Kossuth a táborot elhagyó tisztek által terjesztett rémhírek veszélyére hivatkozott, és Buda velük szemben nyugati irányból való lezárását kérte. Madarász László ilyen értelemben utasította a Buda város hatóságait, de ami meglepőbb, a neki alá nem rendelt budai térparancsnokságot is. Ez utóbbinak a magukat igazolni nem tudókat az ORPO-hoz kellett volna bekísértetnie.¹⁴⁷

A főváros kiürítése után Debrecenben sem javult a helyzet. Kossuth január 10-én az ott tartózkodó tiszteket összehívta a városháza közgyűlési termébe és megfedtte őket. Miután távozott, és az adataikat kellett volna bediktálniuk, csak mindössze harmincan maradtak ott, azok, akiknek rendben voltak a papírjaik.¹⁴⁸

A kormány új székhelyén hasonló szabályok vonatkoztak az oda érkező katonákra, mint a polgári személyekre, Szentpály József őrnagy, térparancsnok 1849. február 3-án adta ki ezzel kapcsolatban rendeletét. A város kapuinál útlevelüket egy bemeneti jegy ellenében elvették, utóbbin minden fontos tennivalójuk fel volt tüntetve. Beszállásolásuk előtt a térparancsnoknál be kellett jelentkezniük, előterjesztve jövetelük okát és megnevezve a szálláshelyüket, itt kapták meg tartózkodási jegyüket. A szállásadók csak ennek birtokában fogadhatták őket, érkezésükről és távozásukról nekik is bejelentési kötelezettségük volt. A rendszer talán túlszabályozottnak tűnik ezekkel a párhuzamosságokkal, de valószínűleg ez kellett hozzá, hogy a térparancsnokság legalább nagyjából átlássa a helyzetet. A tartózkodási jegy nélkülieket bejelentő, „hazafi kötelességét teljesítő polgár” számára jutalmat helyeztek kilátásba, a rendeletet be nem tartókat pedig haditörvényszékkel fenyegették.¹⁴⁹

A debreceni térparancsnokságon szintén vezettek nyilvántartást az érkező és a távozó katonai személyekről, ezekben az ügynevezett reggeli jelentésekben a nevük, rangjuk és egységük megnevezése mellett feltüntették az utazásuk célját is.¹⁵⁰

Szentpály József március 3-án jelezte a Hadügyminisztérium felé, hogy szerinte a debreceni tartózkodási szabályok folyamatos áthágását csak „fenyítéki példaadással lehetne

¹⁴⁶ MNL OL H 75 1848:12 140.

¹⁴⁷ MNL OL H 95 1848:639. Kossuth átiratát közli: KLÖM XIII. 922. o.

¹⁴⁸ *Gelich* [é. n.] II. 211–212. o.

¹⁴⁹ *Közlöny*, 19. sz. (1849. február 4.) 65. o.; MNL OL R 32 No. 2383.

¹⁵⁰ MNL OL H 83 26. tétel Itt található egyben nagyobb számú debreceni reggeli jelentés.

meggátolni.” Két konkrét esetet hoz fel, ezek szerint Eliser Ferenc, a 16. honvédszászlóalj számvevő hadnagya tíz napig – január 10-től 20-ig – henyélt minden hivatalos ok nélkül a városban, sem érkezését, sem távozását nem jelentette. Minderről a térparancsnokság csak akkor értesült, mikor a szállásadója be akarta váltani a szállásbér fejében töle kapott nyugtatványt. Hreblay Antal, kassai tüzér főhadnagy hasonló módon, tartozást hagyva maga után szállt meg hat napig egy másik polgárnál. Az okozott kár megfizetésén túl mindkettejükre tíz nap elzárás várt, melyről értesítették a 16. honvédszászlóaljat és a Hadügyminisztérium Tüzérségi osztályát. Eliser azt gondolhatta, hogyha a másfél hónappal korábbi vétségére eddig nem derült fény, akkor már nem is fog, és négy nap szabad-ságra ismét Debrecenbe érkezett. Elkövette azt a hibát, hogy most szabályszerűen jelentette magát a térparancsnokságon, ahol Szentpály József azonnal kérdőre vonta és mivel „hibáját gorombasággal kívánta mentegetni”, elzáratta. Büntetését Debrecenben töltötte le, de közben kiderült, hogy munkája során a számviteli rend szigorú betartására se ügyelt kellőképpen, így hivatalából is végleg eltávolították és csak május közepén szabadult.¹⁵¹

Kálmán Endre, az újfaluasi Berettyó-hídhöz kirendelt rendőri biztos honvédtisztreke panaszkodott, akik közül többen a felszólításra, hogy igazolják magukat, inkább a lovak közé csaptak és elvágtattak. Így tett Almási Dénes huszár hadnagy is, aki sem a hídnál, sem a térparancsnokságon nem volt hajlandó átadni az útlevelét, hanem Debrecen felé elhajtattott. Az ORPO szigorú intézkedés végett megkereste a Hadügyminisztériumot, de az érdemben nem foglalkozott a kérdéssel, a levelet ad acta feljegyzéssel irattározták. Ebből következően valószínűleg a fent idézett Eliser-Hreblay-féle esetnél is, ahol végül az elzárással példás büntetésre került sor, nagyobb súllyal esett latba az okozott anyagi kár, mint az úti okmányok használati szabályainak megsértése.¹⁵²

Essen pár szó az ekkor használt hadi útlevelekről is, bár sajnos ezekből lényegesen kevesebb maradt az utókorra, mint a polgáriakból! Elképzелhető, hogy eleve kevesebb is került forgalomba, de talán még fontosabb egy másik körülmény. Az útleveleknél az volt a fő szabály, ha újat igényelt valaki, a régit le kellett adnia. Míg a polgári útlevelek kiadásával foglalkozó központi szervek – a Belügyminisztérium és az ORPO – iratanyaga nagyjából épen fennmaradt, addig nem mondható ugyanez el az egyes térparancsnokságokról. A honvédsereghez köthető hadi útlevelekből a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának anyagában a kiadó hatóság szerint mindössze négy féle típust sikerült fel-lelni: a debreceni, nagyváradi, kolozsvári és a szegedi térparancsnokságét. Ezek közös jellemzője a polgári útlevelekhez viszonyítva, hogy az utasnak csupán a nevét, rangját, alakulatát tüntette fel, a személyleírással kapcsolatos rovatok teljesen hiányoznak. Rögzítették viszont, hogy hány kocsi szolgáltatandó ki számára előfogatul, sőt a debreceni és a kolozsvári okmányoknak ez a legfontosabb, az útlevel sorszáma mellett az egyetlen, a hamisítás ellen vonalazott alnyomattal biztosított része. Ezzel kapcsolatos fontos eltérés volt a használatban, hogy a láttamozások mellett a tulajdonos által igénybe vett fogatok költségeit is folyamatosan rögzítették rajtuk.

Bár Görgei Artúr május 29-én kiadott napiparancsába a hadsereg körében minden szabadságolást felfüggesztett, a korábban ismertetett probléma a főváros visszafoglalása után sem oldódott meg, a Hadügyminisztérium szóhasználatával élve: „Pesten egész tömeg

¹⁵¹ MNL OL H 75 1849:13914.

¹⁵² MNL OL H 95 1849. I. kútfő, 198. tétel; MNL OL H 75 1849:5800.

egészséges kinézésű tisztek tétlen szertebarangolnak.¹⁵³ Száz Mihály őrnagy, pesti főtéparancsnok hiába próbálta rendeleti úton megoldani a problémát, még a szabályok falragaszok útján való terjesztése sem hozott eredményt. A tiszteknek érkezésüket követően egy órán belül jelentkezniük kellett volna, adataik rögzítése után megkapták tartózkodási jegyüket, amit mindig maguknál kellett tartaniuk. Akinél nem volt ilyen, az a letartóztatást és a hadbírószági eljárást kockáztatta.¹⁵⁴ A Hadügyminisztériumnak beküldött június 5-i reggeli jelentésekben összesen ötvenhat személy neve szerepelt, Száz őrnagy keserűen állapította meg, hogy közülük, csak mindössze négyen jelentették magukat. Szabó Imre ezredes, hadügyi államtitkár a saját kezébe vette az irányítást és június 12-én kiadott rendeleteivel tovább szigorította a szabályokat. Katonákat vezényelt ki a vámsorompókhoz, és az érkezők útleveléit már ott elvették, nemcsak a téparancsnokságon, hanem Schweidel József ezredesnél, a főváros katonai parancsnokánál is jelentkezniük kellett. Emellett valamennyi, a fővárosban tartózkodó tiszt ottlétének jogcímét két napon belül felül akarta vizsgálni.¹⁵⁵ Schweidel június 21-én a Belügyminisztériumhoz fordult, rendőri egyéneket kért a Pestre érkező és onnan távozó főtisztek útleveléinek megvizsgálására. Az ellenőrzőpontok ekkor a következők voltak: az öt vámsorompó, a vaspálya, a Lánchíd, a hajóhid és a gőzhajó-állomás.¹⁵⁶

A Szedgre való visszavonulás után az ott átutazó katonákra ugyanezek a szabályok vonatkoztak, a városba csak útlevéllel tudtak bemenni, a téparancsnoknál és a katonai parancsnoknál is jelenteniük kellett magukat. Szemere Bertalan szerint a visszaélés közöttük még mindig igen nagy.¹⁵⁷ Úgy tűnik, a tábori orvosok körében szintén jelentős lehetett az önkényesen eltávozók aránya, mert rájuk vonatkozóan a Hadügyminisztérium Egészségügyi osztálya külön rendeletet adott ki, felhívva a figyelmüket, hogy állomáshelyüket csak „rendes elbocsátási engedelem” és útlevél birtokában hagyhatják el.¹⁵⁸ Az Olasz Légión parancsnoka, Alessandro Monti ezredes július 27-én felhívással fordult a hatóságokhoz, ha bárhol olasz származású egyéneket találnak, akik nincsenek ellátva az ő általa kiállított útlevéllel, akkor katonaszökevényként tekintsenek rájuk és eszerint bánva velük, szoros őrizet alatt küldjék vissza hozzá őket.¹⁵⁹

Kossuth kormányzó parancsa nyomán az aradi téparancsnokság teendői között is ott szerepelt természetesen a hadi és rendes útlevelék szigorú megvizsgálása, láttamozása, illetve felsőbb helyről érkező parancs esetén ilyenek kibocsátása. A gyanús személyeket szemmel kellett tartani és minden lépésükre vigyázni, valamint „Meg nem szenvedni, hogy főtisztek magokat a szolgálattól elvonván, itten a városban müllessanak, kivéven a betegeteket, kik orvosi bizonyítvánnyal ellátva vannak.”¹⁶⁰

Kolozsváron fogták el 1849 júniusában azt a szélhámost, aki magát hol Vild Gyulának, hol Doengész Eduárdnak, hol pedig Hampel Ágostonnak nevezte és hadnagyi, főhad-

¹⁵³ *Közlöny*, 138. sz. (1849. június 22.) 513. o.

¹⁵⁴ MNL OL R 32 No. 2945.

¹⁵⁵ MNL OL H 75 1849:18 303.; *Közlöny*, 132. sz. (1849. június 15.) 497. o.; MNL OL H 75 1849:21 531.; *Közlöny*, 138. sz. (1849. június 22.) 513. o.

¹⁵⁶ MNL OL H 15 1849. 5. kútfő, 11. tétel Az irat maga nincsen meg, csak segédkönyvi bejegyzés tanúskodik róla.

¹⁵⁷ *Közlöny*, 151. sz. (1849. július 17.) 559. o.

¹⁵⁸ *Közlöny*, 154. sz. (1849. július 20.) 572. o.

¹⁵⁹ *Közlöny*, 161. sz. (1849. július 28.) 598. o.

¹⁶⁰ MNL OL H 2 Kossuth Miscellanen 89.

nagyí, sőt századosi ragban állónak hazudta. Kassa, Miskolc, Eger, Karcag, Debrecen, Nagyvárád és Kolozsvár térségében állítólagos tiszti illetményének rovására vett fel előlegeket állami pénztárakból. Hamis rendeleteket, nyugtatványokat és útleveleket készített magának. Sajnos, ezen tevékenységéről további részleteket nem árul el a kolozsvári hadbíróóság felhívása, amely a károsultak jelentkezését várva, három egymást követő napon is megjelent a *Közlönyben*.¹⁶¹

Az országban tartózkodó valamennyi tiszttel szemben elvárás volt, hogy letegye az esküt a magyar alkotmányra. 1849-re sorra kerültek az országban élő nyugalmazott, volt császári tisztek is. Aki közülük nem volt erre hajlandó, annak nyilatkozatot kellett tennie, miszerint a Magyarország és a magyar kormány ellen soha nem fog szolgálni és ennek fejében megkaphatta külföldre szóló útlevelét. Csak nyáron derült ki, hogy él Tordán a volt budai várparancsnoknak, Heinrich Hentzinek egy századosi rangban nyugdíjazott testvére, Hentzi Lajos (Ludwig Hentzi), akit addig még senki nem szólított fel a hűség- eskü letételére, pedig ezt ő korábban szíves örömet megtette volna, azonban a budai ostrom során történtek miatt ekkor már csak becsülete kockáztatásával tehetné meg. Mivel jelenlegi lakhelyén a közgúny tárgya, ami ellen semmilyen hatalom nem védheti meg, ezért útlevelet kért Bukovinán át Bernbe. A kérelem elbírálásáért Bem tábornok hatáskörébe utalták, aki nem támogatta azt. Egészen valószínűtlen, hogy a segesvári csata után három nappal, és Nagyszeben rövid ideig való visszafoglalása előtt szintén három nappal, augusztus 3-án, Medgyesen volt ideje ilyen kérdések elintézésével foglalkozni.¹⁶² De Hentzi két nappal később, 1849. augusztus 5-én, Tordán bekövetkezett halála amúgy is okafogyottá tette a dolgot¹⁶³

Azok, az idegen katonák viszont, akik magyar oldalon részt vettek a harcokban, esetleg meg is sérültek, a hadseregből való leköszönésük után, útleveleik elbírálásánál a hatóságok részéről nagyvonalúságra számíthattak. Így például a 28 éves Vencel Strebel, a 9. huszárezred nyugdíjas közvitéze, aki 1849 áprilisában Csehországba kért útlevelet szülei meglátogatására.¹⁶⁴ Vagy ott volt Anton Androae, a 16. huszárezred őrnagya és Arthur Meerscheid, a 60. honvédszászlóalj századosa. Esetükben a Belügyminisztérium személyleírás hiányában, a rendes eljárástól eltérően, aláírva, de kitöltetlenül küldte át a külügynek az okmányokat. Ezek lakóhelyükre, Frankfurtba, illetve Braunschweigbe szóltak, és tulajdonosaik, mint kereskedők voltak bennük feltüntetve. Útiköltségként ötszáz forintot engedélyeztek számukra, melyet Törökországban is elfogadott pénznemben fizettek ki.¹⁶⁵

¹⁶¹ *Közlöny*, 131. sz. (1849. június 14.) 496. o.; *Közlöny*, 132. sz. (1849. június 15.) 500. o.; *Közlöny*, 133. sz. (1849. június 16.) 504. o.; Doengeszre lásd még MNL OL H 75. 1849:13195.; Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 33/1., 33/325., 50/165.

¹⁶² MNL OL H 75 1849:24000; Uo. Iktatatlan 1849. augusztus 3.

¹⁶³ *Süli* 2018. 183. o. Hentzi egyébként 1848–1849-ben katonai tekintélyét felhasználva, több ízben visszartartoztatta a román felkelőket Torda feldúlásától.

¹⁶⁴ MNL OL H 95 1849. 6. kútfő, 4. tétel.

¹⁶⁵ MNL OL H 8 218–219.; MNL OL H 15 1849. 5. kútfő, 30. tétel.

1849. SZ.
O. R. H.

UTILEVÉL

Az országos rendőri Hivataltól.

<p>Név: <i>Irinyi János.</i></p> <p>Államjoga: <i>Magyar.</i></p> <p>Államföld: <i>Nótlán.</i></p> <p>Hitvallás: <i>Protestant.</i></p> <p>Küldetés helye: <i>Béha-mezője.</i></p> <p>Leheltye: <i>Pest.</i></p> <p>Életkor: <i>32.</i></p> <p>Földrajzi: <i>kisip.</i></p> <p>Árca: <i>korca.</i></p> <p>Haja: <i>geaténye sötét.</i></p> <p>Szeme: <i>fekete.</i></p> <p>Állam: <i>rendes.</i></p> <p>Küldetés: <i>szék. szék. és befűz.</i></p> <p>Utazási célja: <i>Béha-ba.</i></p> <p>Utazása: _____</p>	<p>Name _____</p> <p>Gewerbe _____</p> <p>Stand _____</p> <p>Religion _____</p> <p>Geburtsort _____</p> <p>Insässig _____</p> <p>Alter _____</p> <p>Gestalt _____</p> <p>Gesicht _____</p> <p>Haare _____</p> <p>Augen _____</p> <p>Vaer _____</p> <p>Wohnort, Wohnzacken _____</p> <p>Zweck der Reise _____</p> <p>Reise Befahrt _____</p>
--	---

Érvényes *Ért. holtáig.*

Es ersucht, die Vorzeichen dieses Passes allen Orten frei und ungehindert passieren, auch d. selbe nöthigenfalls allen Schutz anzuwenden zu lassen.

Decemb. 31. 1848.

Gültig _____

Es werden alle in und Erbänischen Civil- und Militär-Behörden mittelich ersucht, d. Vorzeichen dieses Passes allen Orten frei und ungehindert passieren, auch d. selbe nöthigenfalls allen Schutz anzuwenden zu lassen.

A. országos rendőri Hivatal
Törvényszék
Kapás János

360

Irinyi Jánosnak az Országos Rendőri Hivatal által kiállított útlevele; 1849. december 31.
(MNL OL H 97 Irinyi János)

szám.

Pestváros

ÚTLEVELE.

Diósy Márton

Életmódja *nyelvtanító*
 Vallása *Reform.*
 Állapota *nőtelen*
 Születéshelye *Szilagy Nagyszőlősi*
 Lakhelye *Pest*
 Életkora *22. éves*
 Termete *Köcsi*
 Arcalakja *keskenyded*
 Arcszíne *sápadt*
 Haja *gyöngyvirág*
 Szeme *barna*
 Szája }
 Orra } *idomos*
 Szemöldöke }
 Bajusza } *barna*
 Szakálla }
 Ruházatja
 Különböző jelei *tojás, német és Angol*
 Nyelveket beszél *magyar német és Angol*
 Sajtó kézírása
 Utazási célja *magán dolog*
 Utazik minő alkalmatosságon? *szabadon állván*
 Utazik hová? *Debreczenben és Magyar és Erdélyi*

Az itt leírt egyén magát mindenütt a szabályokhoz és törvényekhez tartván, az irt célra és helyre szabadon és háborítlanul utazhat.

Érvényes *egy évszeredig*

Kelt *Pesten január 1ⁿ 1848*

Főtábornok
Pestvárosi aljegyző

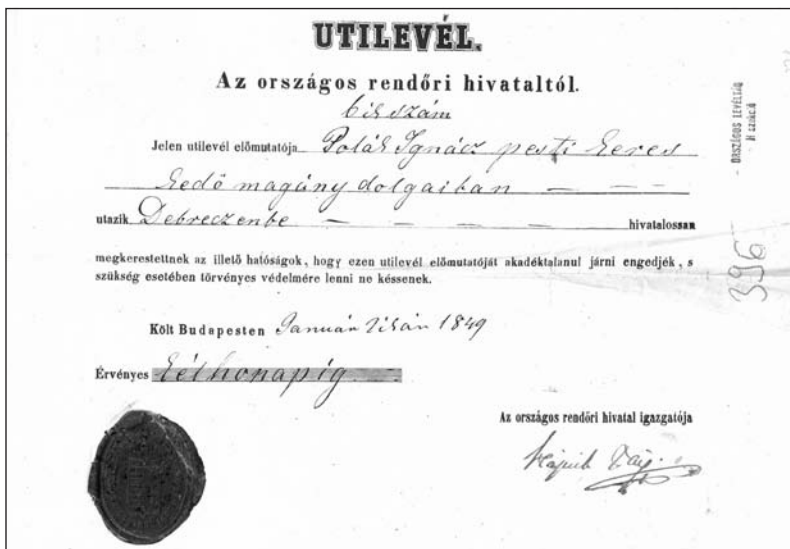
172

298

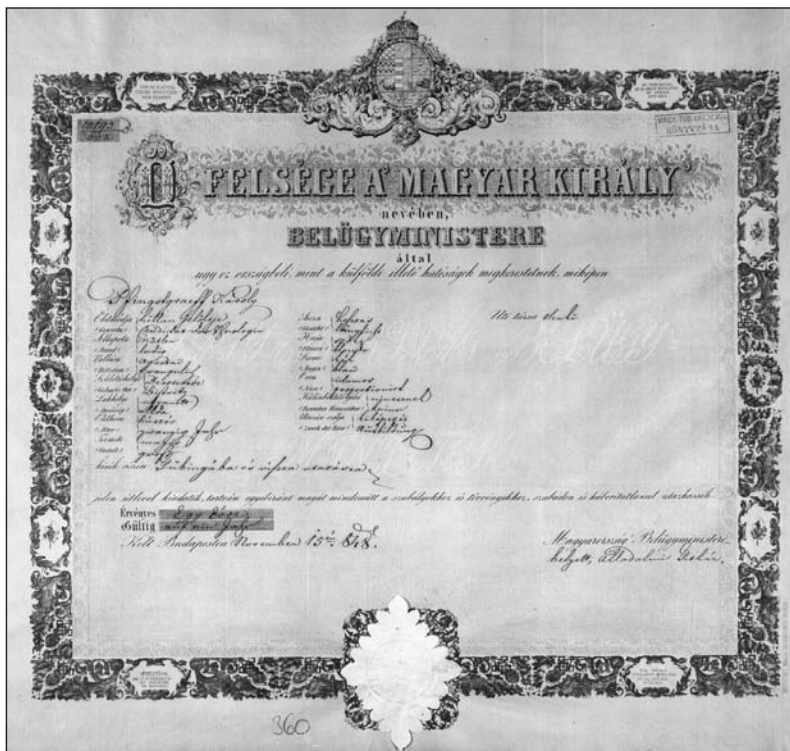
ORSZÁGOS LEVÉLTAR
H. szekció

Pest városnak az ORPO 460. számú rendeletének megfelelően szerkesztett útlevele;
 1849. január 1.(MNL OL H 97 Diósy Márton)

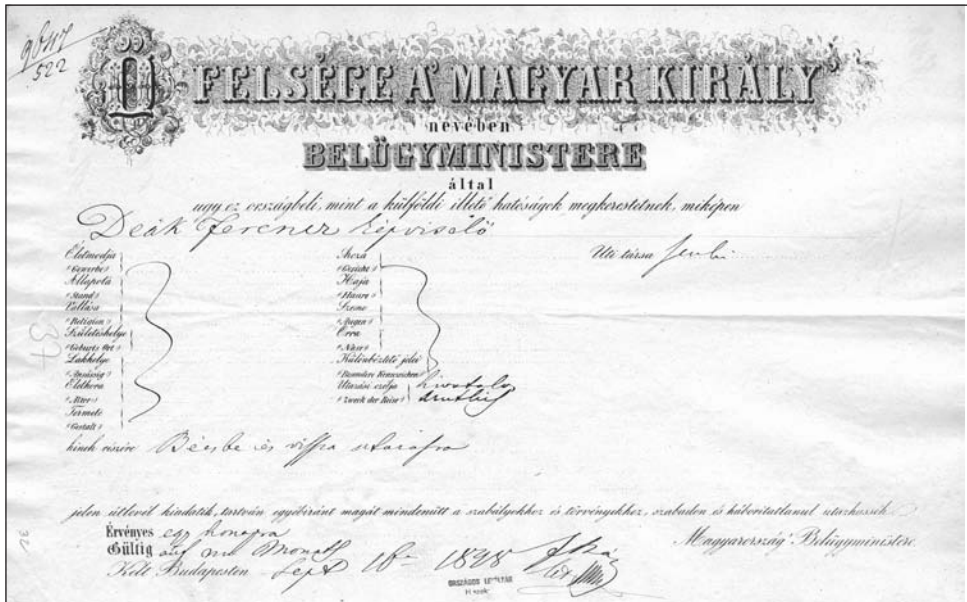
Hajnik Pál által kiállított, a főváros elhagyásakor használt egyik okmánytípus; 1849. január 2. (MNL OL H 97 Polák Ignác)

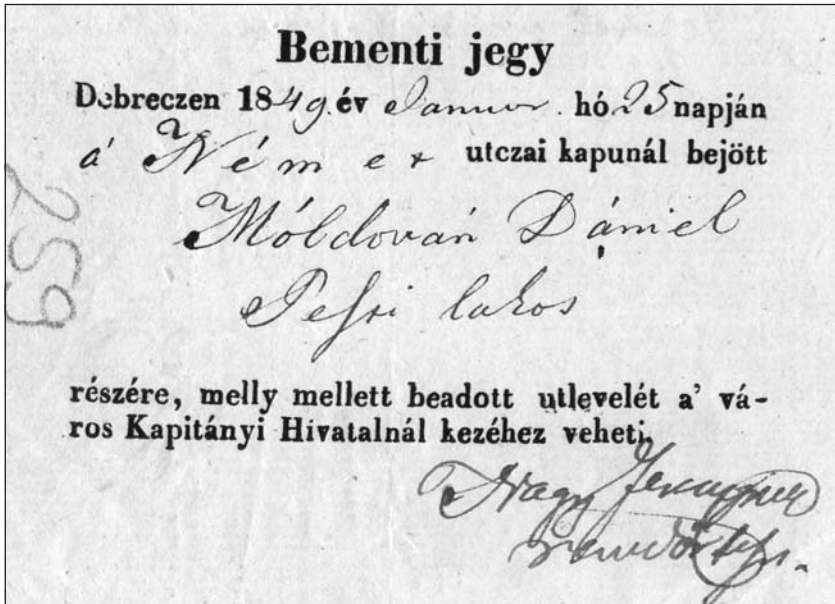
Belügyminisztériumi utilevél; 1848. november 15. (MNL OL H 97 Pöfingstgraeff Károly)

Hadügyminisztériumi obsitlevel; 1849. április 20. (MNL OL H 75 1849:19 657)

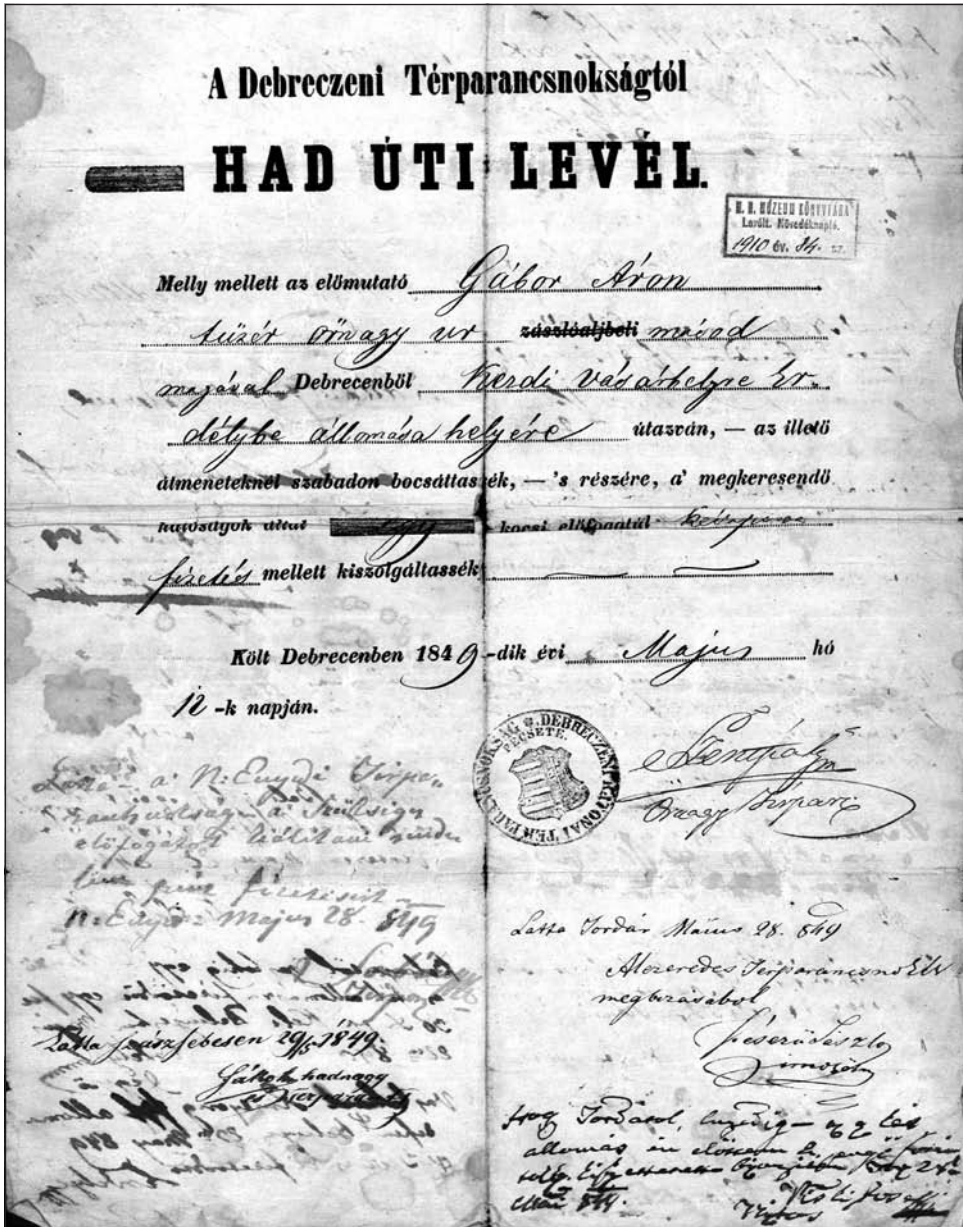
Deák Ferenc részére kiállított belügyi útlevel másodpéldánya; 1848. szeptember 16. A kiadott útlevelektől csupán a méretükben, a színes alnyomat és a díszítőkeret hiányában eltérő másodpéldányok rendeltetészerűen a Belügyminisztérium irattárában maradtak. (MNL OL H 15 1848 6. kütő, 209. tétel)

Debreceni „Bementi jegy”; 1849. január 25. (MNL OL H 97 Moldován Dani)

Weinhändler Mózes érvénytelenített honvédelmi bizottmányi útlevelé; 1849. március 12. (MNL OL H 95 1849. 6. kűtfő, 2. tétel)

Gábor Áron őrnagy Debrecenből Kézdivásárhelyre szóló hadi útlevele; 1849. május 12.
 (MNL OL R 275 1849. május 12.)

54.
P. J. szám.

Pesti kat. térparancsnokság.

RENDELET.

Minden Pestre érkező bármilylly rangú tiszturak ezennel szigorú kötelességöknek ösmerjék érkezésük alkalmával egy óra lefolyta alatt magokat a fentebbi térparancsnokságnál okvetlen bejelenteni, úgy jövevények célját, tartózkodásuk határidejét, s lakhelyük számát beírtni a végre, hogy tartózkodási jeggyel ugyanott elláttassanak, minthogy mindazon tiszturak, kik a nevezett jegyet előmutatni nem képesek, mint a katonai törvény s rendszabály ellenszegülők azonnal őrizet alá vétetni és a hadbírótság elébe állíttatni fognak. — Egy úttal meghagyatik: miszerint a tiszturak tartózkodási jegyeiket szinte magokkal viseljék, hogy szükség esetében azokat előmutathassák.

Kelt Pesten május 30-án 1849.

Száz Mihály s. k.,

őrnagy, s pestvárosi kat. főtérparancsnok.

54
P. J.**Pesther Militär-Plaz-Commando.****Berordnung.**

Allen in Pesth anlangenden Herren Oberofficieren, jedweden Ranges, wird hiemit zur strengen Pflicht gemacht: gleich bei ihrer Ankunft binnen einer Stunde beim hiesigen Militär-Plaz-Commando sich unverweilt zu melden, und alldort den Zweck und die Dauer ihres Aufenthaltes, nebst Wohnort, genau anzugeben, damit jeder hier verweilende Officier mit dem nöthigen Aufenthaltschein beim Plaz-Commando versehen werden könne; da widrigenfalls jeder Herr Officier, der den besagten Aufenthaltschein vorzuzeigen nicht im Stande wäre, als, den Militär-Vorschriften dawider Handelnder alsogleich eingezogen und vor das Kriegsgericht gestellt werden wird. Zugleich wird angeordnet, daß jedweder Herr Officier den Aufenthaltschein stets bei sich trage, um selben im nöthigen Falle vorweisen zu können.

Pesth, den 30. Mai 1849.

Michael Száz m. p.,

Major, und Pesther Militär-Plaz-Commandant.

Száz Mihály pesti főtérparancsnok rendelete a tiszték fővárosban tartózkodásával kapcsolatban; 1849. május 30. (MNL OL R 32 No. 2945.)

BIBLIOGRÁFIA

- Balogh* 1948. *Balogh István: A város és népe.* In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január – május. Szerk. *Szabó István.* Debrecen, 1948. 7–57. o.
- Batthyány* 1999. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai I–II. Szerk. *Urbán Aladár.* Budapest, 1999.
- Dienes* 1988. *Dienes Istvánné: Az útlevel hazai történetéből.* A *Közlekedési Múzeum évkönyve*, VIII. (1988) 177–234. o.
- Fábiánné* 1974. *Fábiánné Kiss Erzsébet: Az országos rendőrség ügye 1848–1849-ben.* *Levéltári Közlemények*, 44–45. (1974) 187–209. o.
- Fábiánné* 2005. *Fábiánné Kiss Erzsébet: A honárulási büntettek törvényi szabályozása 1848–1849-ben, különös figyelemmel a honárulók vagyonának lefoglalására és kezelésére.* In: *Fábiánné Kiss Erzsébet: Igazgatástörténeti tanulmányok 1848–1849.* Budapest, 2005. 493–528. o.
- Felhő – Vörös* 1961. *Felhő Ibolya – Vörös Antal: A Helytartótanácsi levéltár.* Budapest, 1961.
- Fiáth* 1878. *Fiáth Ferenc: Életem és élményeim.* I–II. k. Budapest, 1878.
- F. Kiss* 1987. *F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok.* Budapest, 1987.
- Gelich* [é. n.] *Gelich Rikárd: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben.* II. k. Budapest, [é. n.]
- Hajnal* 1927. *Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban.* Budapest, 1927.
- Horváth* 2005. *Horváth Gergely Krisztián: Útlevelpolitika a rendi korszak végén.* Moson vármegyei tapasztalatok. *Regio: kisebbség, politika, társadalom*, 16. (2005) 1. sz. 27–51. o.
- Hunfalvy* 1986. *Hunfalvy Pál: Napló 1848–1849.* Szerk. *Urbán Aladár.* Budapest, 1986.
- Manifestumok 1849. Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb manifestumok és szövegeknek, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetéseknek. I–II. füzet. Buda, 1849.
- KLÖM XIII. Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1952.
- KLÖM XV. Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1955.
- Menekvés 1850. – r – [*Gyurits Antal*]: Menekvés Debreczenbe az 1849. év kezdetén. Pest, 1850.
- Minisztertanács 1989. Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Szerk. *F. Kiss Erzsébet.* Budapest, 1989.
- Módy* 1848. *Módy György: A menekültek.* In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január – május. Szerk. *Szabó István.* Debrecen, 1948. 61–100. o.

- Papp* 1998. *Papp József: Adalékok 1849. debreceni helyszíneire. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, XXV. (1998) 117–141. o.*
- Pulszky* 1958. *Pulszky Ferenc: Életem és korom. I–II. k. Budapest, 1958.*
- Som* 2014. *Som Krisztián: A magyar úti okmányok 1848–2012. Budapest, 2014.*
- Süli* 2018. *Süli Attila: Torda megye és Aranyosszék szabadságharca 1848–49-ben. Barót, 2018.*
- Urbán* 2015. *Urbán Aladár: Szabadság és rend. Pest-Buda rendje és rendőrsége 1848-ban. Budapest, 2015.*

RÖVIDÍTÉSEK

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
H 2	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, kormányzó-elnökség – Általános iratok
H 4	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, kormányzó-elnökség – Szemere Bertalan miniszterelnöki iratai
H 6	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Király Személye Körüli Minisztérium – Elnöki iratok
H 7	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Király Személye Körüli Minisztérium – Általános iratok
H 9	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Belügyminisztérium – Elnöki iratok
H 11	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Belügyminisztérium – Szemere Bertalan miniszteri iratai
H 12	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Belügyminisztérium – Közös kezelt általános iratok
H 14	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Belügyminisztérium – Közigazgatási osztály
H 15	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Belügyminisztérium – Rendőri osztály
H 19	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Belügyminisztérium – Rendőri osztály – Szegedi iratok
H 29	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Pénzügyminisztérium – 1849-i iratok
H 72	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Igazságügyi Minisztérium – Álladalmi ügyészi osztály

- H 73 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Igazságügyi Minisztérium – Szegedi iratok
- H 74 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Igazságügyi Minisztérium – Vegyes iratok
- H 75 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Hadügyminisztérium – Általános iratok
- H 95 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Országos Rendőri és Postaosztály – Iratok
- H 96 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Országos Rendőri és Postaosztály – Nem iktatott iratok
- H 97 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Országos Rendőri és Postaosztály – Útlevelek
- P 295 Családi fondok, levéltárak – Görgey család
- R 275 1526 utáni gyűjtemény – 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye – Gábor Áronra vonatkozó gyűjtemény
- R 32 1526 utáni gyűjtemény – 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye – Az 1848/49-i forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok

György Németh

Passport Use in 1848–1849

(Abstract)

After the victory of the revolution, in 1848 the management of passport affairs continued based on the usual principles, the only novelty was the fact that after the termination of the feudal government organizations they were replaced by the newly established ministries. The civil war situation that evolved due to the ethnic movements, then the fact that the whole country became a battlefield lead to gradual severities. The research article introduces the state offices that inspected passport use, their changes, outlines the most important legal regulations concerning the issue, and via individual instances tries to show how the rules were abided in reality.

György Németh

REISEPASSVERWENDUNG IN DEN JAHREN 1848–1849

(Resümee)

Nach dem Sieg der Revolution im Jahr 1848 wurde die Bearbeitung von Reise-passangelegenheiten auf der Grundlage der zuvor verwendeten Prinzipien fortgesetzt. Eine Neuerung war anfangs lediglich, dass die neu aufgestellten Ministerien an die Stelle der aufgelösten feudalen Regierungsorgane traten. Die aus den Nationalitätenbewegungen resultierende Bürgerkriegssituation und die Tatsache, dass das ganze Land zum Kriegsschauplatz wurde, führten zu einer allmählichen Verschärfung der Vorschriften. Die Studie beschreibt die Ämter, die die Verwendung von Reisepässen kontrollierten, deren Änderungen, listet die wichtigsten Bestimmungen zu diesem Thema auf und versucht anhand konkreter Beispiele aufzuzeigen, wie die Vorschriften im Alltag eingehalten wurden.

György Németh

UTILISATION DE PASSEPORTS EN 1848–1849

(Résumé)

Après la victoire de la révolution en 1848, les démarches administratives concernant les passeports n'ont pas changé. Au début, la seule nouveauté résidait dans le fait que ces démarches devaient être effectuées auprès des ministères nouvellement créés qui ont remplacé les autorités féodales supprimées. Toutefois, les règles ont été progressivement renforcées, car le pays fut en état de guerre civile en raison des mouvements ethniques et devint un champ de bataille par la suite. L'étude présente les autorités chargées de contrôler l'utilisation des passeports, les évolutions dans ce domaine, ainsi que les dispositions les plus importantes prises à ce sujet. Elle cherche aussi à illustrer à travers quelques exemples concrets si les règles ont été vraiment respectées dans la pratique.

Дьёрдь Немет

ПОЛЬЗОВАНИЕ ГРАЖДАНСКИМ ПАСПОРТОМ В 1848–1849-ИХ ГГ.

(Резюме)

После победы революции в 1848-ом году ведение паспортных дел продолжалось на основе ранее использованных принципов; новшество заключалось только в том, что место распущенных феодальных правительственных органов заняли свежее организованные министерства. Ситуация с гражданской войной, вызванной национальными движениями и после этого превращение всей страны в театр военных действий, привела к постепенному ужесточению правил. Исследование описывает агентства, учреждения, которые контролируют использование паспортов, их изменения, перечисляет наиболее важные постановления, приказы, связанные с кругом этих вопросов и, на основе конкретных индивидуальных примеров пытается показать, как эти правила соблюдались в действительности.